

INNHOOLD

Willy Aagre Tilla Valstad – Pedagog og kulturaktivist forut for sin tid	2
Herman Berthelsen Da langeleiken kom til Løvenskioldsgate	10
Gunhild Ramm Reistad Sigrid Undset på hyttetur i Nordmarka	14
Widar Fossum Norges første revy: Nytaarsaften 1848	22
Elisabeth Heradstveit og Kirsten Røvig Håberg Kristines verden – om en ung pikes oppvekst og interesser for 100 år siden	26
Kirsten Røvig Håberg Europeisk drakthistorie 1910 -1918	36

Forord

Tilla Valstad og Vaterland skole hører sammen. Hun var en innflytelsesrik representant for lærerinnene i sin samtid med sin kulturbevisste pedagogiske praksis, og sin innsats for elevene på Vaterland skole. Willy Aagre belyser hennes viktige arbeid og posisjon i Kristiania årene rundt århundreskiftet 1900.

Folkeinstrumentet langeleik inntok Frogner på 1950-tallet. Historien om en entusiastisk ambassadør for langeleiken, som på det tidspunkt var i ferd med å dø ut som folkemusikkinstrument, Boris Borisoff, hentes fram fra glemselen av Herman Berthelsen.

Hva kan ligge til grunn for Sigrid Undsets kjærlighet til Nordmarka? I flere av Sigrid Undsets nåtidsromaner er viktige deler av handlingen lagt hit. Gunhild Ramm Reistad skriver om Undsets forhold til Oslos naturperle, og deler tanker hun har vedrørende opprinnelsen til hennes nære forhold til naturen og særlig Nordmarka.

Widar Fossum tar oss tilbake til 1848, da Norges første revy «Nytaarsaften 1848» ble oppført i Christiania.

Kristine Knudsen, som blant annet satt modell for en av Emanuel Vigelands engler i Vestre krematorium og Dagfin Werenskiolds «Frigg» - relieff i Rådhusets Borggård, skrev dagbok i perioden 1911 – 1915. Dagboken sier mye om hva en ung pike i denne perioden kunne være opptatt av. Den sier noe om dagligliv, fornøyleseliv, moter og forholdet til det annet kjønn. Elisabeth Heradstveit gjenforteller fra dagboken, Kirsten Røvig Håberg forteller om motebildet og drakthistorie i både Europa og Kristiania i Kristines samtid.

TILLA VALSTAD – PEDAGOG OG KULTURAKTIVIST FORUT FOR SIN TID

Mathilde Georgine Christiansen, senere kjent som Tilla Valstad, vokste opp i et velstående miljø i Tønsberg i seilskutetiden. Som ungdom møtte hun middelskolelæreren Otto Valstad. Søskenmusikk oppsto, og de giftet seg i 1893. Da var Tilla utdannet lærerinne, og hun arbeidet som det i hjembyen fram til 1898, da hun flyttet til Asker sammen med Otto og hans foreldre. Paret ble snart en integrert del av den såkalte Askerkretsen, der blant andre Hulda og Arne Garborg var ledende skikkelser og nynorsk og folkelig kultur viktige saker å kjempe for. Etter å ha arbeidet på Vaterland skole i Kristianias fattigstrøk gjennom mange år, tok Tilla Valstad initiativ til å starte en friluftsskole for fattige barn fra hovedstaden. Etter at hun sluttet i læreryrket, ga Tilla Valstad ut en trilogi om oppveksten til romanfiguren Tea. Romanene ble utgitt i årene fra 1933 til 1941 og har klare selvbiografiske trekk.

For å forstå Tilla Valstads innsats som lærerinne i Kristiania hundre år tilbake i tid, er det viktig å kjenne til noen viktige bakenforliggende samfunnsmessige betingelser. I årene mellom 1880 og 1930 hadde lærerinnene i Kristiania en særskilt rolle i det store folkeopplysnings- og dannelsingsprosjektet som folkeskolen utgjorde. Dette skyldtes flere forhold. For det første var det her de store allmueskolene ble bygget, skoler som

på det meste rommet over to tusen elever. For det andre var kvinnes muligheter for god profesjonsutdanning klart best utviklet her. En eksplosiv befolkningsøkning i Kristiania førte til bygging av mange nye folkeskoler, og bidro til gode tilsetningsmuligheter blant de uteksaminerte lærerinnene som ønsket å undervise i den offentlige skolen. Dette førte til at lærerinnene var i flertall blant lærerpersonalet i Christiania allerede

i siste halvdel av 1870-tallet. På dette tidspunktet skilte hovedstaden seg ut fra andre norske byer når det gjelder kjønnsfordelingen blant lærerpersonalet. På landet var situasjonen helt motsatt, med små skoler nesten fullstendig dominert av mannlige seminarutdannede pedagoger.

Skoleadministratoren Hartvig Nissen fikk stor betydning for kvinnes utdanningsmuligheter ved å etablere Nissens pikeskole allerede så tidlig

som i 1849. Det var ved lærerinneutdanningen der at Mathilde Georgine Christiansen ble uteksaminert i 1889, kun atten år gammel. Elevene på Nissen ble i hovedsak rekruttert fra byens voksende embetsstand samt fra borger- og forretningsstanden i mindre østlandsbyer som for eksempel Drammen og Tønsberg. De lærerne som utdannet de unge kvinnene hadde som regel bakgrunn fra Universitetet i Oslo, noe som bidro til et høyt kunnskapsnivå innenfor alle fagområder. De unge kvinnene hadde både fransk, tysk og engelsk på planen. Også et fag som hagekunst var del av den varierte fagkretsen. For alt det vi vet kan dette ha vært et fag etter Mathilde Georgines hjerte.

Et tredje forhold som fikk stor betydning var kvinnebevegelsen. Her spilte lærerinner med borgerlig bakgrunn en sentral rolle. Før århundreskiftet hadde Anna Rogstad (1854 – 1938) og Anne Holsen (1856 – 1913) framskutte posisjoner i både kvinne- og lærerinneorganisasjoner. I 1898, året da Tilla Valstad ble tilsatt ved Vaterland skole i Kristiania, var det ingen lokale lærerorganisasjoner som hadde tilnærmet så mange medlemmer som Kristiania Lærerineforening. I 1910 var forholdstallet mellom lærere og lærerinner i hovedstaden blitt 1:3. På Vaterland var det pussig nok samme forholdstall. Den mannlige overlæreren hadde ti lærere og tretti lærerinner

Tilla Valstad, ca. 1935.
UKJENT FOTOGRAF/OSLO MUSEUM

Otto Valstad, ca. 1935.
UKJENT FOTOGRAF/OSLO MUSEUM

i sin stab. For kommunen var den høye kvinneandelen økonomisk fordelaktig, siden en lærerløn i snitt utgjorde 2/3 av lærernes lønn.

Et siste forhold som må tas med for å forstå utviklingen i Kristiania, er den økende pedagogiske profesjonaliseringen. Også noen av lærerinnene ble forfattere av Abc-bøker og andre fagbøker. Anna Rogstad var blant de tidlige pionerene. På det akademiske området ble det vår senere professor i pedagogikk ved Universitetet i Oslo, Helga Eng (1875 – 1966) som sterkest bidro til en økende forskningsorientering blant lærerinnene. Begge disse to hadde vanlige lærerstillinger i kristianiaskolen samtidig som de bidro med viktige bidrag til faglitteratur. Dette førte også til at de lyste opp som betydningsfulle rollemodeller for den profesjonaliseringen som fant sted.

Samlet gir disse fire forholdene en kontekst for den kulturbevisste pedagogiske praksisen som lærerinner som Tilla Valstad ble en eksponent for i denne perioden. Men det fantes andre kulturbevisste lærerinner enn de som allerede er nevnt. Noen av disse skal trekkes fram i lyset her, siden de kan bidra til en viktig historisk kontekst i forståelsen av hvem Tilla Valstad var og ble.

Andre kulturbærende lærerinner

Det er både likhetstrekk og kontraster mellom de tre andre lærerinnene som nå skal presenteres sammen med

Vaterland skole, ca. 1910.

UKJENT FOTOGRAF/OSLO MUSEUM

Tilla. En forskjell dreier seg om sosial bakgrunn. En av Valstads kolleger på Vaterland skole, Margrethe Munthe (1860 – 1931) var en av de mest erfarne lærerinnene der, tilsatt allerede i 1886. I likhet med Valstad kom hun fra et velstående hjem. Munthe var født på Elverum og var datter av distriktslegen Christopher Pavels Munthe. Munthe hadde embetsmannsbakgrunn gjennom flere slektsledd, både på mors- og farssiden. Munthe fikk i likhet

med Tilla sin lærerinneutdanning på Nissen. Munthe og Valstad fikk kun fire år sammen som kolleger, siden Munthe søkte seg over til Bolteløkkens skole ved Bislet fra 1902. Det var der hun arbeidet da hun fikk sitt formidable gjennombrudd som barnesangforfatter i 1905.

Regine Normann (1867 – 1939) var datter av en lærer og kirkesanger og født i Vesterålen. Hun flyttet til Kristiania og fullførte

Barn ved Sagene skole, ca. 1910.

UKJENT FOTOGRAF/OSLO MUSEUM

lærerinneutdanningen sin der i 1897. I likhet med Munthe og Valstad startet hun sin karriere i et typisk arbeiderstrøk, Sofienberg skole i Kristiania, skolen der også Anne Holsen hadde en stilling fram til hun døde i 1913. Normann debuterte som skjønnlitterær forfatter i 1905. I den siste delen av sitt forfatterskap skrev hun også eventyr, sagn og fortellinger, og hun opprådde mye som eventyrformidler for barn på biblioteker og i forsamlingshus.

En tredje innflytelsesrik kollega var Anna Sethne (1872 – 1961), født i Drammen i en sjømannsfamilie. Foreldrene hennes skilte lag før Anna fylte tre år, og hun vokste derfor opp under vanskelige økonomiske kår. Også Sethne tok sin lærerinneeksamen i Kristiania. I likhet med Tilla arbeidet hun først i hjembyens folkeskole noen år. Fra 1900 til 1919 hadde hun sin undervisningspost ved Lakkegatens skole. Hun var der kollega med Helga Eng fram til hun

i årene mellom 1919 og 1938 inntok stillingen som overlærer ved Sagene skole. Sethne ble styremedlem i det nyetablerte Norges Lærerindeforbund i 1912 og redigerte organisasjonens medlemsblad helt fram til 1941. I dette bladet ble Tilla Valstad en aktiv bidragsyter (Aagre 2016: 146). Som den eneste av disse fire lærerinnene hadde Anna Sethne barn, fire i alt. Hennes mann Johan Sethne var dessuten selv lærer og arbeidet gjennom hele sin karriere på Vaterland skole, 21 av disse sammen med Tilla.

Flere steder framstilles Tilla Valstad som den første gifte lærerinne i Kristiania (Fidjestøl 2014, Aastebøl 1995, Glette 2004). Dette stemmer ikke. Riktignok var statusen som ugift det dominerende bildet blant lærerinnene i hovedstaden, men Folketellingen fra 1900 viser at åtte prosent av lærerinnene i folkeskolen der var gifte eller enker (Aagre 2010).

På Vaterland skole hadde Tilla tre andre gifte kvinnelige kolleger. Det som var mest spesielt med Tilla, var ikke den sivile statusen hennes, men hennes lange reisevei. Arbeidsdagen hennes begynte med de ti minuttene mellom hjemmet og Hvalstad stasjon. Derfra tok hun den fem kvarter lange togturen til Vestbanen i Kristiania, og så en ti til tyve minutters spasertur fram til skoleporten på Vaterland skole. Fram og tilbake, seks skoledager i uka gjennom 22 år! Og med sitt sterke engasjement for skolebarna i Vater-

lands fattige kvartaler, i tillegg til sitt mangfoldige kulturengasjement i nabolag og foreningsliv i Asker, måtte disse årene i Kristianas skolevesen i lengden ha tæret på kreftene.

Et overskuddsmenneske

Det er vanskelig å forestille seg et mer stimulerende miljø enn det som Otto og Tilla Valstad ble del av på Labråten ved Hvalstad i Asker. I nabolaget der de slo seg ned i 1898 bodde forfatterne Hulda og Arne Garborg, redaktøren Rasmus Steinsvik og hans kone Marta Steinsvik, senere en sentral ideolog for antroposofisk tenkning, samt presten og forfatteren Ivar Mortensson. Senere flyttet også barnebokforfatteren Rasmus Løland og forfatteren Johan Bojer inn i det samme området, som på folkemunne ble omtalt som Kunstnerdalen. Språk og språksak på folkelig norsk grunn var en av de mange engasjementene som forente denne kretsen av kulturpersonligheter. Tilla hadde sin interesse for språk med seg fra sin barndom, da hun bet seg nøye merke i hvordan tjenestefolkene, gårdsarbeiderne og sjøfolkene ordla seg. Også sosiolekten som barna på Vaterland tok i bruk, interesserte henne i høy grad. Generelt engasjerte hun seg i de vanskelige sosiale kårene som preget svært mange av elevene hennes i Kristiania, og dette viste det seg at

det skulle bli konkrete resultater av både i fysisk og materiell forstand. Det kommer vi snart tilbake til.

Hva slags omdømme Tilla hadde som pedagog, kom tydelig til uttrykk da Asker og Bærum Budstikke den 23. mai 1916 omtalte den markeringen som ble gjort da hun rundet 25 år som lærerinne, sju av dem i Tønsberg, de øvrige på Vaterland. Festen i forbindelse med dette ble holdt hjemme på Hvalstad. Overlæreren, cand. real. Andreas Holmsen, la særlig vekt på «fruens energi» og sa at hennes «evige glade humør hadde været ham en gaate.» Når skolelederen nå så Tilla i hennes hjemlige miljø, skjønte han bedre hvor overskuddet bak «hendes iderike frugtbringende undervisning» kom fra: «Hun hadde store resourser, hun hadde sit hjem, sin have, sin Otto».

Historien om Otto og Tilla er et kapittel for seg. Det må ha vært et av de tidligste eksemplene på «forelska i læreren»-fenomenet i skolenorge, men med en jevnbyrdighet og likestilthet som var langt forut for sin tid. Hvis en betrakter Tillas roman «Men størst av alt er kjærligheten» (Valstad 1941) som en tekst med klare selvbiografiske trekk, framstilles læreren Nils Bjørum som en radikal venstremann og fritenker, altså neppe som den optimale kandidaten som konsul Martens (faren til romanfiguren Tea) og hans kone kanskje så for seg for sin datters kommende ektemake.

Det er lett å forestille seg at Otto var en god lytter når Tilla delte hverdags-historiene fra skolestua med sin mann på ettermiddagskveldene. Dette var historier om usle kår, usunne oppvekstmiljøer og i noen tilfeller, også om voldelige forhold i hjemmene. Med dette var ikke det eneste Tilla la merke til. Hun så også lekenheten, eventyrlysten og det sterke samholdet mellom barna. Hun tok seg tid til å lytte til dem, og barna fortalte ivrig historiene til sin frøken om hva som skjedde i bryggeområdene langs Akerselvas nedre del og i de tilgrens-ende gatene der lyssky aktiviteter avgjort ikke hørte til sjeldenhetene.

En tidlig skildrer av urban barnekultur

Det ble først avisa Tidens Tegn som fikk gleden av å la Tilla spre disse historiene og epistlene til leserne. I 1925 ble disse redigert og samlet i boka «Et år i Vaterland» (Valstad, 1925). Selv om konkrete årstall ikke brukes i boka, er det ut fra de historiske referansene som oppgis klart at det er året fra høsten 1917 til høsten 1918 som blir beskrevet. Dette året er på mange måter ekstremt, siden de mange forlisene som følge av tyskernes uinnskrenkede ubåtkrig, den generelle varemangelen og den ødeleggende dyrtida, danner en dels nevnt, dels unevnt kontekst rundt det som skjer med de 9-10-årige guttene som er hovedpersonene i denne særegne kollektivromanen. Forfatterens dype

Lekeplassen mellom Vaterland skole og naboen Oslo Elementærtekniske skole, 1938.

UKJENT FOTOGRAF/OSLO MUSEUM

respekt for guttenes overlevelsessevne, lærelyst og livsglede, midt i elendigheten, kommer tydelig til uttrykk. Et lite utdrag av boka kan brukes som illustrasjon, også av den utstrakte bruken av kallenavn som del av den gatekulturen som disse guttene deltar i. Her ser en eksempel på følgene av at guttene hadde agert krig «i Gropa på festningen», som de hadde kalt stedet: «Bjønningen ser iltert over på sin motstander. Nå følger det ene etter det andre. Genser'n tel'n Ansgar er i filler, frøken! - Vi har spikka revolver og dolker! - Vi slåss i harde taka. - Vi

har detti i søla, så vi er aldeles blaute!
- Spissmusa har detti i noe stygt, han!
Det lukter så vondt ta buksene hanses.

Gud bevare enhver fra krig og krigens vederstyggelighet. – Vi slutter fred gutter, og det litt fort. Tyskerer og russerer må bli godvenner igjen. »

En av dem som anmelder boka, er Anna Sethne. Hun roser Valstad for at hun har gått så nært inn på guttenes tanker og hverdagsliv:

«Hun har gått inn i deres liv og livsforhold, følt deres bankende hjerters sorger og gleder. Deres sprogs egenart, tonen, ordene, sjelen – alt

har åpenbart sig for hennes av kjærlighetens skjerpede øie. (...) Kunst er det fru Valstad har gitt. Hvert uttrykk, hver setning i den knappe guttestil er meislet ut med kunsterhånd». (Vår skole 1925, s 444).

Landlig liv for byguttene

Ved flere anledninger tok Tilla klassene sine ut med toget fra Vestbanen til Hvalstad og lot dem tilbringe en hel dag i den frodige Asker-bygda. Dette hadde barna satt stor pris på. Mange av dem hadde knapt satt sine føtter utenfor de skitne bygdatene.

Fra 1911 hadde det vært en såkalt friluftsskole i Maridalen. Den var drevet av Kristiania sanitetsforening og tiltenkt bybarn med helsemessige problemer. I 1917 fikk denne skolen problemer med å finansiere driften og måtte nedlegges. Det var kanskje nyheten om dette som fikk Tilla til så smått å begynne å tenke tanken om å få reist en friluftsskole hjemme på Hvalstad. Behovet var større enn noensinne, nå i kjølvannet av verdenskrigen med påfølgende arbeidsløshet og dyrtid. Ideen kan ha modnet seg mens hun skrev om vaterlandsgutta i spaltene til Tidens Tegn. Konkrete planer om skoledriften ble fremmet for skolestyret i løpet av 1919. I nynorskavisa Den 17. mai kom denne meldingen, datert 24. november 1919:

«Kristiania skulestyre har med takk teke imot eit tilbod frå fru Tilla

Hvalstad stasjon, ca. 1935.

POSTKORT FRA S. GRANS KUNSTFORLAG/OSLO MUSEUM

Valstad, frua aat målaren, um aa skipa ein friluftsskule for 8-10 veikhelsa elevar fraa folkeskulen her i byen.»

Tilla skulle få permisjon fra sin stilling på Vaterland for å bli pedagogisk leder på Vangen, som friluftsskolen skulle hete. Bygget ble reist med hjelp

av materialer fra en sidebygning fra Otto og Tilla Valstads hjem. Lønna hennes skulle dekkes av kommunen. Overrekkelsen av friluftsskolen til Kristiania kommune ble blant annet dekket av journalisten Johanne Olsen i avisa Arbeiderpolitikken.

Hun omtalte begeistret Tilla Valstads store innsats: «Ja, hvem kjenner ikke Tilla Valstad, 'Chales' trofaste venninde, vaterlandsguttenes ømme, fine, opofrende mor med det varme hjertet.» «Chales» er navnet til en av de anonymiserte guttene som

oftest ble omtalt i Valstads mange epistler i Tidens Tegn. Journalisten skriver at Tilla «reiste saa godt som med egne hender friluftsskolen, og det er en ideell skole som er reist på Vangen, ferdig til å motta 10 gutter i 1 aar» og omtaler bygget som et sted der «kunsten og pædagogikken virker haand i haand til å gi skjønnhet til livet.» (Arbeiderpolitikken 4.12.1920).

Anna Sethne var fra første stund som ideen om friluftsskole kom opp, en av dens viktigste støttespillere. Sethne representerte dessuten Norges Lærerinneforbund og holdt en tale ved den offisielle åpningen. Hun bidro også sterkt til at Vangen ble kjent blant utenlandske skolefolk som var i hovedstaden i forbindelse med kongresser eller foredrag.

Tilla Valstads siste år som lærerinne og årene etter

Etter at skolestua på Vangen kom i drift varte det ikke lenge før et bygg for jenter ble reist på nabotomta. Tilla Valstad var selv sagt også en bærende kraft i finansieringen av det nye bygget. Mot hennes ønske ville ikke Kristiania kommune påta seg det hele driftsansvaret. Det ble det Kristiania Sanitetsforening som gjorde, men lærerlønna til Tilla ble dekket fra hovedstadens skolebudsjett helt fram til hun sluttet som lærerinne i 1928, 57 år gammel. Etter dette tjente hun og Otto til

livets opphold som kunstnere, hun som spaltist, foredragsholder og forfatter, han som kunstmaler og illustratør, blant annet av omslagene til bøkene som Tilla Valstad skrev.

Tilla ble den siste representanten for gullalderen i Kunstnerdalen, og hun levde på Labråten i nærmere 60 år, fram til hun 86 år gammel døde i 1957. Hun testamenterte hele sin eiendom, som ble grunnlaget for Asker museum, til Asker kommune. Hennes elskede mann Otto, som hun hadde bundet seg til fra hun ble kjent med ham som sekstenåring i Tønsberg, døde noen år før henne, i 1950. Også han hadde lagt med et betydelig arbeid under etableringen av friluftsskolen, både som snekker, maler og til tider som musikk lærer.

Forelskelsen mellom Tilla og Otto startet i Tønsberg i 1887, ble til en likestilt kunstnerallianse og resulterte i et kulturelt storverk, Asker museum. Museet er nå en del av nitten avdelinger i MIA, Museene i Akershus.

Willy Aagre er professor på USN (Høgskolen i Sørøst-Norge), Fakultet for humaniora og utdanningsvitenskap, Institutt for pedagogikk og skoleutvikling. Han har skrevet flere bøker, blant annet en om Margrethe Munthe (2010) og pedagog og overlærer på Sagene skole i Oslo, Anna Sethne. (2016) Kontaktinformasjon til forfatteren er willy.aagre@hbv.no

Henvisninger

- Glette, K. (2004). Tilla Valstad: Tønsbergs første moderne forfatter. Tønsberg: Tønsberg litterære selskap.
- Fidjestøl, A. (2014). Fra Asker til Eden: historia om askerkretsen 1897 – 1924. Oslo: Samlaget.
- Sethne, A. (1925). Anmeldelse av «Et år i Vaterland» i Vår skole, s. 444.
- Valstad, T. (1925). Et år i Vaterland. Oslo: Gyldendal. Oslo: Gyldendal.
- Valstad, T. (1941). Men størst av alt er kjærligheten. Oslo: Gyldendal.
- Aagre, W. (2010). Hurra for deg, Margrethe Munthe: sanger, liv og samtid. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Aagre, W. (2016). Folkeopplyseren: Anna Sethne og den norske reformpedagogikken. Bergen: Fagbokforlaget.
- Aastebøl, I. (1995). Tilla Valstad: kreativ kvinne i kulturens tjeneste. Asker: Asker museum.

- Avisoppslag om Tilla hentet fra bokhylla.no, her ordnet i kronologisk rekkefølge.
23. mai 1916 Asker og Bærum Budstikke.
24. november 1919 Den 17. mai.
4. desember 1920 Arbeiderpolitikken.

Da langeleiken kom til Løvenskioldsgate

På 1950- og 60-tallet var det et langeleikorkester i Oslo. Stifteren og lederen var den russiskfødte Boris Borisoff (1902-1985). Hans langeleiker var konstruert for samspill, og Herman Berthelsen, som var med i mange år, forteller denne spesielle historien.

En gang i uken møttes en entusiastisk liten gruppe mennesker i en leilighet i Løvenskioldsgaten på Frogner. Der satt de sammen i noen kveldstimer og spilte langeleik. Folkemusikkinstrumentet hadde inntatt Frogner på en original måte: For første gang hadde man laget et helt langeleikorkester.

Initiativtakeren var den russiskfødte Boris Borisoff, den gang kjent som balalaikaspiller. Han oppdaget at langeleiken i Norge var på vei til

å dø ut som folkemusikkinstrument. Stort sett var det bare i Setesdal og Valdres det fortsatt var noen spillere, og i Oslo kunne man bare høre langeleikspill av og til på Folkemuseet, der Ragna Brenno Frydenberg satt i en gammel stue og spilte.

Borisoffs kongstanke var å gjen-skape interessen for langeleiken, på samme måte som Andrejev hadde gjort med balalaikaen i Russland. Men han forstod raskt at hvis den skulle treffe et større publikum enn de folkemusikkinteresserte, måtte man kunne spille mer variert musikk enn man hadde gjort hittil. Derfor konstruerte han langeleiker som kunne spilles av to personer. Den ene spilte melodien på en melodistreng, mens den andre satt på den andre siden av

instrumentet og holdt forskjellige grep på fire strenger for å lage akkorder. Dermed kunne man spille nesten all slags musikk, fra folkemusikk og viser til klassiske melodier.

På denne tiden var det mye snakk om å drive med samspill, hvert år hadde vi en spill-selv-uke, så ideen med to musikanter på ett instrument var god. Både diskantlangeleiken og atlangeleiken ble spilt på den måten, mens de store bass- og kontrabass-langeleikene bare ble spilt av én person.

Notene var også annerledes enn man var vant til. Han hadde hentet med seg en idé fra Russland som han først tok i bruk da elevene på Hegdehaugen skole begynte å lage og spille mandolaika, en krysning mellom

*Bak til venstre
Boris Borisoff som
spiller sammen med
Michael-Nicolai
Leegaard. Foran
Liv Arvesen og Kari
Rummelhoff, og til
høyre Jan Heintz.*

FOTOGRAF UKJENT

mandolin (gripebrett) og balalaika (form). Systemet gikk ut på at hver notelinje representerte tilsvarende streng, og tall på notelinjen viste på hvilket bånd strengen skulle trykkes ned. Noteverdiene var ellers som i vanlig notasjon. Tallene var skrevet inn på båndene på gripebrettet.

Dette systemet gjorde at nesten hvem som helst kunne sette seg ned

og holde akkorder, og på den måten være med på samspill. Jeg var på den tiden elev på Hegdehaugen skole, og i 1. real laget guttene i klassen en mandolaika på sløyden (jentene hadde håndarbeid!), og i 2. real lærte vi å spille på den i sangtimene. Sanglæreren var Finn Benestad som senere ble professor i musikk. Det førte meg raskt over i skolens

mandolaikaorkester som Borisoff dirigerte. En dag spurte han meg om jeg kunne tenke meg å være med også i hans langeleikorkester, og jeg sa øyeblikkelig ja. Folkemusikk hadde til da ikke interessert meg noe særlig, og langeleik hadde jeg bare hørt om som en gatestubb på Enerhaugen. Men jeg ble raskt fascinert av både instrumentet og musikken. Min jobb

Til venstre Boris Borisoff som spiller med Michael-Nicolai Leegaard. Til høyre Herman Berthelsen sammen med Kari Rummelhoff. Bak Jan Heintz og Kari Sandvik.

FOTOGRAF UKJENT

ble først og fremst å holde akkorder på altan og diskanten, mens jeg sporadisk spilte bass og kontrabass.

Flere ganger optrådte vi i radioen på 50-tallet. Da vi skulle spille en ettermiddag i august 1959, ble det laget en reportasje i Programbladet med bilde av orkesteret. Besetningen ble av forskjellige grunner endret over tid, men jeg kan aldri huske at

det var vanskelig å få inn noen nye musikanter. En av mine beste venner, Georg Matthiesen, ble med inn som bassist, og vi ble i orkesteret i flere år.

I september 1956 spilte vi under Studentuka i Dovrehallen, og vi var flere ganger på Folkemuseet, og spilte en gang til og med utendørs på Friluftsteatret. En gang spilte vi der i forbindelse med at Norges

kanskje første frie teatergruppe, Teaterkjelleren, framførte Wessels «Kjærlighed uden Strømper». Den sprø, nesten spinnettaktige klangen, kledde stykket godt.

I 1960 var jeg russ, og etter det fikk jeg mange andre gjøremål og måtte trekke meg fra orkesteret. Men før jeg sluttet fikk jeg en gave av min sløydlærer Solheim. Det

var en langeleik han selv hadde laget, sannsynligvis med tanke på at elever kunne lage maken. Jeg leverte den til Rudi Kreul i Hornaas musikkforretning, og han laget gripebrett for meg. Det kostet kr. 80,-, en formidabel sum for en som nettopp hadde begynt i arbeidslivet.

Langeleikorkesteret avgikk etter hvert en stille død. Ideen spredte seg ikke, i motsetning til hva Borisoff hadde håpet. I dag er det mange som spiller langeleik, mange fler enn på 1950-tallet. Nå er den til og med brukt i popmusikk. Men hvorfor slo ikke Borisoffs langeleik an? Var det for tidlig, og var ikke tiden moden? Kanskje er det en delforklaring. Men jeg tror dessverre at sannheten er en annen.

I sin iver etter å være moderne hadde han fått komponist Eivind Groven til å konstruere gripebrettet så man kunne spille såkalt renstemt. I motsetning til pianoet der hver tone har et likt matematisk mellomrom, varierte dette på langeleiken. Dermed ble den umulig å bruke sammen med f.eks et piano eller andre instrumenter. Da ble alt falskt. Renstemmingen var rett og slett et blindspor. Heller ikke Grovens en gang så berømte renstemte orgel i Trefoldighetskirken, overlevde ikke som noe annet enn museumsgjenstand.

Jeg tror likevel at noen av hans ideer var så gode at de med fordel

kunne gjenopptas. Det ene var ideen med et gripebrett og to spillere, det andre var de enkle notene som gjorde at alle kunne spille.

Det jeg husker best fra denne tiden, var de faste øvelsene som alltid ble avsluttet med te og smørbrød. Jeg fikk interesse for folkemusikk, både norsk og russisk. Men jeg tror ikke lenger at noen spiller langeleik i Løvenskoldsgate.

Herman Berthelsen var i en årrekke redaktør for fagtidsskriftet Kulturnytt, og senere forlagsredaktør i Cappelen. Han har skrevet flere bøker om forlystelseslivet i Norge, bl.a. «Sirkus i Norge» og «Forlystelser på Bygdøy».

Sigrid Undset på hyttetur i Nordmarka

I flere av Sigrid Undsets nåtidsromaner foregår viktige deler av handlingen i Nordmarka. Den unge Sigrid Undset var selv meget glad i marka og søkte dit ut så ofte hun kunne.

Hvorledes gikk det til? Kjærlighet til turer i skog og mark er ikke noe gudegitt, det må læres. Sigrid mistet sin far allerede som 11-åring, moren var dansk og slett ikke vant til å ferdes i skogen, vinter og sommer. Hvordan lærte datteren å trives i marka?

Den unge Sigrid hadde ikke mange venninner, hun var en lesehest og følte seg forskjellig fra de andre ungene i gata eller

på skolen. Men i sin store Undset-biografi forteller Tordis Ørjasæter at i middelskolen fikk Sigrid endelig en god venninne. Hun het Emma Münster. Faren Thomas Georg Münster var bergverksingeniør og entomolog, opptatt av stein og planter. Han tok med de unge jentene i Nordmarka og viste dem nye turer. Ofte gikk turene via Vettakollen til Skjennungen eller Ullevålseter til Lørenseter, Kobbervann eller til Slaktern etter planter. Om vinteren dro de på skiturer.

Sigrid Undset var siden alltid takknemlig mot venninnens

far som hadde gjort henne kjent med Nordmarka.

Etter avsluttet middelskole fikk Sigrid Undset tilbud om friplass i gymnasiet ved Ragna Nielsens skole. Men hun takket nei. Hun ville heller gå handelsskole, få seg en kontorjobb så tidlig som mulig og bidra hjemme. Familien, mor og to yngre søstre, satt trangt i det. Da hun vel hadde kjedet seg gjennom handelsskolen, belønnet hun seg selv med en lang juleferie med turer innover i marka.

Da hun var omkring 20 år, fikk hun i tillegg et fast holdepunkt i marka: En hytte ved navn Skrim.

Til venstre: Den unge Sigrid Undset, ca 1900.

FOTO: RUDE/OSLO MUSEUM

Hytta ligger der den dag i dag, ikke langt fra Bjordammen eller Nordmarkskapellet. Det var gjennom sin yngste søster, Signe, at Sigrid var blitt kjent med de unge vennene som eide hytta.

Historien er følgende: En ung ingeniør, Wilhelm Wessel og 10 kamerater som alle var ivrige Nordmarkstravere, hadde dannet et aksjeselskap som bygde en hytte

hvor de kunne overnatte i helgene. Hytta fikk navnet Skrim, etter et fjellområde ved Kongsberg. Wessel kom fra Kongsberg. Den ble ferdig i 1899, en solid tømmerhytte med kammers, kjøkken, stor stue og hems. Hytta ligger ved et lite vann med det vakre navnet Lortkulp som er både drikke- og badevann.

I stua er det en stor peis, her satt vennene og diskuterte til

Skrimhytta.

FOTO: GUNHILD RAMM REISTAD

langt på natt, på hemsen var det til nød plass til 8 madrasser.

Det var denne kretsen Sigrid Undset kom med i. Hun var ofte innom og overnattet også noen ganger, og hun likte seg veldig godt. Etter sin roman-debut i 1907 dro hun til Høvringen i Rondane og sendte et kort hjem: «Fra verdens vidunderligste sted, Høyfjellet, sender vi mange hilsener til verdens nest vidunderligste sted,

Nordmarken, og alle mennesker på Skrim.» Kortet fra Lauvgårdsetra var stilet til «Lortkulp gutt» på Skrim, pr. Slagtern i Nordmarka, pr. Sørkedalen.

På kortet som ennå henger på hytteveggen skrev hun:

*Min norske vinter er så vakker
med pikebarn i alle bakker
og «lærker» som i skogen slår.
Når ilden knitrer bort på grua,
Og «gutta» holder liv i stua,
Jeg bytter ei mot Sydens vår.*

Sigrid skrev ikke mange dikt – og dette er ikke av hennes beste, men det vitner om hennes kjærlighet til Skrim.

Hytta står der i dag den dag. Den eies av familien Wessel, Per Christian Wessel er barnebarn av Wilhelm. Den er utrolig velutstyrt og bygget i gjennomført stil fra 1899, med utskårede draker og vevete tepper. Her er det ikke innlagt vann eller strøm, men solid tømmer og mye historie – også fra krigens tid.

Her opplevde Sigrid kameratskap og turglede. Men det er også noe annet Sigrid finner på sine vandringer ute i skogen, noe både hun selv og hennes diktete skikkelser setter stor pris på: Ensomhet og ro! Vi kan nevne en strofe i et av hennes få dikt «Skiturer» trykt i diktsamlingen «Ungdom» fra 1910. Her forteller hun om da hun kjørte ned løypa – jeg tror det er den gamle Slakterkleiva – og faller:

*Og jeg stanser og retter på rem
mer og ryster mit drivvåte skjørt,*

På ski og kjelke i Nordmarka, 1901.

FOTO: OLAF VÆRING/OSLO MUSEUM

*som jeg stupte – på
hodet! - I svingen,
Jeg brænder, og ikke en trevl
av mit tøy, som er tørt,
mens jeg hviler mot staven og
lytter og stirrer en stund:
Ikke lyd – ikke liv! Her er ingen!
Jeg er ensom, lyksalig alene
til sjælens inderste grund.*
Og det er et bilde man kan
ha for seg når man leser om
de kvinnelige skiløperne i

hennes tidlige romaner. De fleste gikk på ski med langt skjørt!!

Så langt om Sigrid Undsets personlige tilknytning til friluftsliv, nå skal vi se hvordan marka er med i nesten alle de tidlige nåtidsromanene – og hvordan hun bruker sin egen erfaring fra tiden før hun reiste ut og giftet seg. Disse romanene handler først og fremst om unge mennesker. De er søkende, dels vil de gjerne ha en partner – som vi sier i dag (ikke på Sigrids

tid!), dels søker de et livssyn – eller et fast punkt i tilværelsen. Nordmarka betød mye for dem – som for Sigrid.

Jenny

Romanen Jenny skildrer en ung kvinne som er vokst opp i Kristiania, som får reisestipend og kommer til Roma hvor hun utfolder seg som kunstner. Jennys far er død, hun vokser opp med enslig mor som overbeskytter henne. Men så gifter moren seg på nytt med Berner. Jenny er først ikke særlig begeistret for ham, men det forandrer seg.

Jeg siterer nå direkte fra romanen Jenny. Hun tenker her på sin oppvekst med stefaren, Berner:

«Hva hun skyldte ham, så hun først helt nu som voksen. Hvor meget sykkelig og forskruet han hadde utryddet og bekjempet hos henne. Så lenge hun hadde levd alene med moren i den drivhushete luft av ømhet og omsorg og drøm, hadde hun vært fryktsom – redd hunder, redd sporvogner, redd fyrstikker, redd allting.

Det første Berner gjorde, var å ta jentungen med på skogen. Søndag etter søndag drog han med henne i Nordmarka – i stekende sommersol, i vårbløte og øsende høstregn, på ski hele vinteren. Og Jenny, som var blitt vant til ikke å torde vise sine følelse, forsøkte å skjule tretthet og angst. Om en stund følte hun det aldri.

Berner lærte henne å bruke kart og kompass. Han konfererte med henne

Tur til Besserudtjernet, 1905.

FOTO: BORGHILD ANDERSEN/OSLO MUSEUM

som med en kamerat. Han lærte henne å skjønne tegn på værforandring i vind og skyer. Ta tid og retning etter solen. Han gjorde henne fortrolig med dyr og planter. Blomstene tegnet hun og malte med vannfarve – rot og stengel, blad og knopp og blomst og frukt. Hennes skissebok og hans fotografiapparat lå alltid i ryggsekken.

Hvor megen kjærlighet og stolthet stefaren hadde lagt i dette oppdragerarbeide, kunne hun først måle nu...»

Som vi ser gjorde Nordmarka Jenny til et selvstendig og realt menneske. At Jenny senere bukker under forklares i romanen som et resultat av et erotisk feiltrinn. Hun

var trett av å vente på den mann hun hadde drømt om å gi all sin kjærlighet, og valgte feil i et øyeblikks stemning.

Men poenget er for Sigrid Undset at det sunne og det sanne finnes i et liv i kontakt med naturen.

Våren

Vi finner de samme trekkene i romanen «Våren». Den handler om to unge, Torkild og Rose. Torkild er forelsket i Rose, men hun er i tvil. Hun har oppfattet ham først og fremst som en venn fra barndommen, og har drømt om å møte noe mer spennende. Nå tilhører de samme vennekrets i Kristiania, og her kommer Skrim inn.

I romanen følger vi de to unge på vei innover i marka. Først har de vært på Frognerseteren, så går de på ski inn mot hytta (navnløs i romanen) hvor flere skal møtes. De kjører «Tryvannsklevene» ned og går over vannet innover.

«Det var lørdagskveld sist i april, og det var akkurat såvidt det ikke klabbet under skiene. Inne i skogen lå småbjerken bøyd tvers over løypen med toppen begravet i sne. Og hvert øyeblikk fikk de et dryss over sig fra granene.

Mørket falt fort. Da de kom frem til høyden, kunne de nettopp skimte dammen som en liten rund, lysere flekk i det lysegrå mørke. Det var ikke lys i hytta, tydeligvis var de de første.»

Deretter forklares hvilken hytte de skal til: Torkild hadde leid hytten sammen med venner.

Senere beskrives en vårkveld hvor to venner, Torkild og Helsing, sitter på trappen og ser på utsikten:

«Torkild satt med nakken mot svalstolpen og stirret opp i den lyse natthimmel, på den eneste store stjerne som brant der oppe hvor den hvite brem over skogtoppen tetnet til skumrende blekblått.

- Det var kveld uti mai, og de to var alene på hytta.

‘Hør måltrosterne’, sa Helsing sakte. ‘De bærer seg som de skulle være gjerne i natt –’»

Senere i romanen beskrives en scene hvor ungdommene går hjem mot byen etter hyttetur:

Sommerkveld ved
Sognsvann, 1904.

FOTO: OSCAR HVALBYE/
OSLO MUSEUM

«De gikk stille videre. Sognsvannet lå stort og blankt med røk drivende utover stuerne omkring, og julikveld-en grånet over de mørke, vikende skogåser og de store, grønne enger. Der var rampegutter, som hylte i

skogen, og jenter som skrek, og der var trekkspillåt og munnharmonika fra alle plassene rundt vandet, hvor de solgte brus og kaffe, der myldret av folk med barnevogner og barn og koner, som var ute og holdt søndag,

og snakken drev som en stillferdig tørr mumlen utover veien.»

Torkel og Rose blir etter hvert gift, de mister et barn og blir skilt, men finner endelig sammen igjen, og det hele munner ut i en skildring av våren, der de to er på vei ned fra Sognsvann:

«Og Sognsveien drog sitt skjønt buktede, lysegrå bånd gjennom bygden, uendelig langt, til den nåde den gamle gård i skogbrynet og ble borte. Forunderlig, uendelig øde lå den – som alltid, denne veien, hvor en hær av ungdom har gått i vårveldene, alene og to og to, med sin ensomhet og sine hjerters lengsler. Og for dem alle ligger veien der, øde og endeløs gjennom grønne jorder inn mot mørke skoger.»

Naturskildringene

Noe av Sigrid Undsets mesterskap er å skape et landskap rundt sine diktete skikkelser. Og at det særlig er unge menneskers situasjon hun har i tankene, fremgår tydelig av sitatet over.

Naturskildringene er med å underbygge personenes følelser og stemninger.

I «Våren» understreker Sigrid Undset menneskets behov for rotfeste og tilhørighet i familie og slekt. Hun legger vekt på etiske verdier som plikt, ansvar og trofasthet. Samtidig er romanen fylt av intens opplevelse av gleden ved å ferdes ute i naturen.

De sosiale miljøer som skildres i Undsets romaner og noveller fra

Frognerseieren restaurant, 1895.

FOTO: VILHELM HAFNER/OSLO MUSEUM

denne tiden, består først og fremst av kontordamer og funksjonærer. Hovedfornøyelsen når de har fri, er å gå på tur. Opp med trikken, fra 1898 gikk den til Besserud, fra 1916 helt til Frognerseieren. Ofte var de innom Frognerseieren restaurant, som åpnet i 1891. I det hele tatt, fra 1890-årene var det in å reise med banen, som den kaltes, opp i marka. Nytt og populært, lagt til rette og inspirert av Heftye.

Turen kunne gå videre til Heggehullet. I novellen «En fremmed» i

«Den lykkelige alder» beskrives en slik søndagstur, først ville herrene forsøke et hopp, mens noen av damene ville prøve å stå bakken ned, videre til en hytte, deretter med fakler og lykter til en ny hytte hvor de overnatter. Mange av stuene innover i marka tilbød overnatting på denne tiden.

I påsken drar de til Kleivstua. Lange turer. Langfredag formiddag lå de inne på Retthelsetera og solstekte seg. «Skisporene fra vinteren lå i sølvblanke striper ovenpå den tindrende våte sne. Gyrihaugen og Ringkollen

Lørenseter,
1928.

FOTO: ANDERS B.
WILSE/OSLO
MUSEUM

sto med hvite skaller og grissen, svart skog mot himmelblået.»

I romanen «Våren» får vi en beskrivelse av hva Nordmarka betyr: «Stien han gikk, var tråkket opp stor og bred, slitt av fotefar efter en hel bys ungdom – dette var hans skog. Her oppe var det at gutter og

jenter fra Kristiania hadde lært å kjenne duften av granbar og myrjord, sett solen gylle en ensom furus røde stamme og dunkle bar på en knaus uti myren, sett hvite skogkransede sneflater rødme blekt efter en vinterdags sol var gått til ro. Dette var hans egen skog i hele den vide verden.»

Slike scener finner vi igjen i de fleste av Sigrid Undsets nåtidsfortellinger. I noen få av novellene skildres representanter fra arbeiderklassen. Men slik hun beskriver Kristiania-beboere ved starten av 1900-tallet, er det først og fremst om den borgerlige delen av befolkningen som går i marka.

Forenklet kan en si: Oskar Braaten og Sigrid Undset delte byen mellom seg. Han skrev om fabrikkjenter, hun om kontordamer.

Men enten det er de eller de grupper som kommer hjem fra tur i marka, følger vi henne gjerne nedover Stensgaten, som slik hun beskriver ferden i et dikt:

*En vårkveld slik, når jeg har gått,
langt over Vestre Aker ut,
og alle jorder grønnes smått
og lærkens tril tar aldri slutt.
Og blåveis blåner hvert et skritt
innunder Vettakollens brem
og kvelden blekner langt og blit
da går jeg denne gaten hjem.*

Det var særlig den unge Sigrid Undset som hadde tid og mulighet til å gå på lange turer. Da hun reiste til Italia i 1908, traff sin senere mann, fikk barn og etter hvert kom hjem, ble det vanskeligere å komme seg ut. Hun tok seg også av mannens barn fra et tidligere ekteskap. Men noen turer ble det. Hun har selv fortalt i et brev til Nini Roll Anker om en tur til Lørenseter med sin fire år gamle sønn Anders og seks andre barn:

«Mit gamle stamkvarter Lørenseter – der var det blitt grammofon. Alt er gjilt – kuer og kalver og vann og blomster og store stener og vindfall. Vi gikk hjemmefra kl. 9 og kom tilbake kl. halv ett om natten, men gutten er like god dagen efter og ikke spor træt paa hele dagen. Jeg hadde syv barn med. I morgon aatte

dager skal vi gjøre turen om igjen – og foreløpig har der meldt sig 9 unger».

I 1919 flytter Sigrid Undset til Lillehammer. Hun arbeider på hele 1920-tallet med de store middelalderromanene. Deretter utgir hun fire nutidsromaner. Her er hovedpersonene mer voksne og etablerte, og turer i Nordmarka er ikke lenger så aktuelt. Bare i den første, «Gymnadenia», fra 1929, skildres igjen en skitur. Hovedpersonen, Paul, har fått en venninne, som er litt stor og klosset og slett ikke en kløpper i å danse:

«...men Paul opdaget til sin glede at på ski var hun i allfall uforferdet og grei.

Det var mørkt, skodde oppe i høiden, og lite sne. Paul hadde fakkel; han elsket fakler. Men han var litt redd for henne, hvordan hun skulde greie det nedover åsen. Rett som det var måtte han opover og sanke henne op igjen, men hun bare lo og ristet av seg sneen. ..Fakkelen hadde han måttet kaste og tende lykten i stedet.

Skodden bølger som røk foran det lille lyset, da de gikk over vannet. Da de kom så langt at de så stuen, syntes de oplyste små vinder som store røde øine inne i tåken.»

Paul og Lucy må dele rom, siden det er noen lærerinner fra byen som sover inne i stuen.

Vi forstår altså at det – før lysløypenes tid - var vanlig å bruke både fakler og lykt når en gikk innover i marka i mørket. Det er

også slik at det var overnattingsmuligheter på flere av stuene.

Konklusjonen er at Nordmarka betydde mye for Sigrid Undset. Hun var godt kjent og glad i marka. For henne sto den for ungdom, glede og ikke minst: frihet.

Gunhild Ramm Reistad er journalist og litteraturhistoriker, mag art. Hun har arbeidet 35 år i Drammens Tidende med litteratur og teater som spesialfelt. Hun har dessuten utgitt bøker om kvinne pionerer, Betzy Kjelsberg og Anna Rogstad.

Kilder:

- Tordis Ørjasæter: «Menneskenes hjerter, Sigrid Undset – en livshistorie» Aschehoug 1993
Sigrun Slapgard: «Sigrid Undset Dikterdronningen» Gyldendal Norsk Forlag 2007
Trygve Christensen: «Nordmarkas skiløpere – noen av dem» Eget forlag, 2007

Norges første revy: Nytaarsaften 1848

Norges første revy var Erik Bøghs «Nytaarsaften 1848» med premiere nyttårsaften 1848 på Christiania Theater. Selv om den ikke har ordet revy knyttet til seg, men derimot har undertittelen «Tryllefarce med Sang», er det ingen tvil om at det var en revy i Paris-tradisjonen Revue de fin d'Année, gjensyn ved årets slutt. Denne revyformen dukket opp i Paris på 1820-tallet og spesielt mellom de franske revolusjonene i 1830 og 1848 var dette en fast post på folketeatrene i Paris hvert årsskifte.

Det var som nevnt danske Erik Bøgh som skrev revyen. Han ble født i København i 1822, og da han

var 7 år gammel tok hans bestefar ham med til Det Kongelige Teater for å bli skuespiller. Der fikk han imidlertid beskjeden: «Du får komme tilbake med ham når han er ferdig med skolen!» I 1844 ble han engasjert som skuespiller i en trupp som turnerte rundt i Syd-Sverige. På forsommeren ble turneen avsluttet, men han ble i Sverige og livnærte seg som portrettegner. Det var i denne tiden han så August Blanches revy «1844-45» i Stockholm – en revy som var direkte inspirert av Paris-revyene.

I 1847 kom han til Finnskogen, og både der og rundt i Øst-Norge var det fortsatt portrettegner han var. Året

etter kom han til Kristiania, og hadde tenkt å fortsette med å leve av å tegne, men da hadde fotografiet kommet dit, så alle skulle fotograferes. Han hadde forelsket seg i datteren på Skøyen hovedgård i Sør-Odal (senere ble de gift), så han ville gjerne fortsette å bo i Kristiania. Da kom han til å tenke på revyen til August Blanche i Stockholm, og ville forsøke å skrive en slik revy til Christiania Theater. Han lot skuespillerne opptre blant annet som journalistikken, kritikken og industrien. Selv om ingen navn ble nevnt, er det ingen tvil om at publikum oversatte benevnelsene til konkrete navn: Journalistikken ble

Erik Bøgh fotografert i 1880-årene.

FOTO: JOHANNES LINDEGAARD/OSLO MUSEUM

tolket som Morgenbladets redaktør Adolf Bredo Stabell, og kritikken som avisens mest bistre teateranmelder.

I september 1849 flyttet Erik Bøgh og kona til København, der det året før hadde åpnet et nytt teater: Casino. Teatrets direktør, hadde hørt om Bøghs suksess som revyforfatter i Christiania, og henvendte seg derfor til ham og ba ham skrive en tilsvarende revy til den nye scenen. Erik Bøgh aksepterte forslaget og fikk seks

uker på seg til å skrive revyen. Med «Nytaarsnat 1850» kom den klassiske, parisiske teaterrevy til Danmark – året etter at den kom til Christiania/Oslo. Samme vinter ble også hans vaudeville «Ægtemandens Repræsentant» vist – dette stykket hadde også blitt vist på Christiania Theater.

Casino Teater lå i Amaliegade 10, og ble bygget på initiativ av Tivolis grunnlegger, Georg Carstensen i 1847. Casino var først tenkt som et «Vinter-Tivoli», men ble snart omdannet til et teater, som med et mer folkelig repertoar skulle ta opp konkurransen med Det Kongelige Teater. H.C. Andersen, som opplevde mange skuffelser på nasjonalscenen, oppnådde faktisk flere ganger suksess på Casino. Edvard Griegs klaverkonsert i a-mol (op. 16) fikk også sin urpremiere i Casino's Store Sal i 1868. Men det københavnske forlystelseslivet flyttet etter hvert mer og mer til Vesterbro og Frederiksberg, og teateret hadde den siste forestillingen i 1939, og ble revet i 1960.

På Casino fikk Bøgh stor suksess med en rekke større og mindre – dels originale, og dels fritt bearbejdede stykker. I 1855-60 var han teatrets direktør. Etter Casino-tiden ble Erik Bøgh redaktør av Folkets Avis, og 1877-1885 var han medredaktør av Dagens Nyheder. Bøgh skrev også en rekke humoristiske romaner og fortellinger, mest kjent ble boken «Jonas Tværmoses'

Ærgrelser»(1875). I 1881-99 var Erik Bøgh censor ved Det Kongelige Teater. Han blev Ridder af Dannebrog i 1881 og Dannebrogsmænd 1892.

I Morgenbladet for 30. desember 1848 står det å lese under overskriften «Theatret» (Christiania Theater) at det søndag 31. desember blir oppført et «Lystspil i 2 Acter» av Scribe, og etter at Th. Overskou har hatt ordet, følger «derefter for første Gang: 'Nytaarsaften 1848', Tryllefarce med Sang i 1 Act af Erik Bøgh». Morgenbladet skrev 3. januar 1849 i en signert artikkel at «Stykket indeholder under en allegorisk Fremstilling Hentydninger til dette Aars begivenheder, idet Pengetrangen, Kreditten, Skandinavismen, Kunsten, Journalistikken etc. etc. kommer frem for at tage Afsked med det gamle Aar». Både tittelen og sitatet fra Morgenbladet forteller at dette er en revy etter mønster av genren Revue de fin d'Année, noe som også bekreftes av anmeldelsen til Aasmund Olafsen Winje i Morgenbladet 10. januar 1849. Denne Winje ble senere landsmålsmann og endret navnet til Aasmund Olavsson Vinje.

Det er tydelig at Winje har problemer med revyformen. Anmeldelsen vender stadig tilbake til den manglende illusjonen. Han nevner gasslykten på Stortorget (Fiat Lux), som kommer frem på scenen og synger om ting den har opplevd. «Men Illusionen gik ogsaa her i Vasken. Farcen er forsaavidt konsekvent. Der var nemlig

Salongen i Christiania Theater, 1899.

FARGETRYKK ETTER
MALERI AV LORENTZ
KLEISER/OSLO
MUSEUM

anbragt en Aabning paa Midten af den, hvorigjennem et sodet Ansigt tittede frem, der under sin Sang viste Tænder, som desværre vare altfor hvide.» Skal det være illusjon, skal det være illusjon – og ikke hvite tenner.

Det er ikke noe i Erik Bøghs erindringer som skulle tyde på at han var spesielt radikal i sin ungdom, men noe påvirket av februarrevolusjonen i Paris samme året kan han

ha vært. Det var nok heller det at Morgenbladets redaktør og avisens teateranmelder følte seg personlig truffet, foruten at de var helt ukjente med revy, der det sentrale nettopp er å se på verden med et satirisk blikk. At anmelder Winje i det konservative Morgenbladet ikke likte den politiske fargen på revyen, er kanskje ikke så overraskende: «Den uhyre Lykke, dette Stykke gjorde, er formeentlig

et mærkeligt Exempel paa, til hvilken Yderlighed ensidige, forudfattede politiske Meninger kunde lede».

Winje reagerte så sterkt på den måten Journalistikken ble presentert på at han pep. Og han forteller selv i anmeldelsen av stykket at han ble brakt inn på politistasjonen for pipingen: «Det kunde nok behøve en Undskyldning, at jeg her optræder mod et heelt Publikum, der har fældet

*Christiania Theater
fotografert like før det ble
revet, 1899.*

UKJENT FOTOGRAF/OSLO
MUSEUM

sin Dom; men Undskyldningen vil vanskelig hjelpe mig Noget; man vil nok alligevel tillægge mig adskillige elskværdige Prædikater; men, saa behageligt det gode Omdømme er, saa tør det dog ikke altid være det Bestemende ved vore Handlinger. Der findes desuden mange udmærkede Folk, der ganske dele min Mening. Jeg tror, det ikke er saa ganske i Utide, at nedlægge en alvorlig Protest mod

det Forefaldne, saameget mere, som man paa en vis Maade gjorde mig det til en Nødvendighed. Jeg kom nemlig i en Forvikling med Politiet for min Pibning.»

Etter å ha vært inne til et lengre avhør ble han imidlertid sluppet fri.

Widar Fossum er teaterviter og styremedlem i Norsk Revyforfatterforening.

Kilder:

Widar Fossum: Revytradisjonen i Oslo, 1996
Morgenbladet 1848/49

Erik Bøgh: Erindringer fra mine unge dage, 1894

Kristines verden – om en ung pikes oppvekst og interesser for 100 år siden

Kristine
11 år 1908
PRIVAT EIE

Denne artikkelen er inspirert av og basert på sær oppgaven «Kristine Knudsen. En kvinne av sin tid» fra 2013 av Jenny Heradstveit, Kristine Knudsens tipoldebarn.

Kristine Knudsen 1897- 1962

Kristine vokste opp i Frognersterveien 9, en villa med 4 mål hage kalt «Granbakken». Huset står fortsatt og har to etasjer i tillegg til stor kjeller og stort loft. «Granbakken» ble tegnet og bygget i 1902 av Kristines far, arkitekt Finn Knudsen. Han døde i januar 1911 da Kristine var tretten og et halvt år. Etter at faren døde var moren Kitty økonomisk avhengig av å leie ut rom i det store huset. Kristine vokste derfor opp i et hus hvor det alltid var folk, både leieboere og besøk av familie, venner og naboer. Hun hadde en bror, Kaare, som var to år

eldre og en lillesøster Eli, som døde i 1901 av sommerkolerine, en sykdom med akutt smittsom diaré, oppkast og inntørking, særlig livstruende for spedbarn (Store Norske leksikon, 1982). Kristine var 4 år da søsteren døde, men det virker ikke som om hun har noen sterke minner fra denne hendelsen. Søsteren nevnes aldri i dagbøkene. Mer bemerkelsesverdig er det kanskje at Kristine heller aldri nevner sin far som døde bare to måneder før hun begynner å skrive dagbok. Familien Knudsen var rik på kulturell kapital, men hadde ikke god økonomi, og spesielt ikke etter farens død. De fant det likevel

nødvendig å ha tjenestepike. Det var et tydelig tegn på tilhørighet til borgerskapet og de fleste andre familiene i Frognersterveien.

Dagbøkene

Kristine skrev dagbok sporadisk. Første gang 12. mars 1911. Hun skrev for siste gang 27. februar 1915. Det første hun skriver er «*I dag er det søndag*». Sammen med henne sitter bestevenninnen Lili Scheel og skriver i sin dagbok. Kristine skriver blant annet om været og illustrerer teksten med en tegning.

Kristine skriver om hverdag og fest, om skole, lek, venninner, hobbyer,

En av Kristines tre dagbøker
PRIVAT EIE

teater, kunst og om forelskelse! Hun skriver om drømmer og håp for fremtiden - ikke minst om sin store drøm om å bli skuespillerinne. Denne drømmen blir sterkere og mer uttalt gjennom de tre dagbøkene. Hun illustrerer teksten med små tegninger og skisser av blant annet kvinner i fine klær, «motedamer» som hun kaller dem. Bestevenninnen og nærmeste nabo heter Lili Scheel. Lili er en gjennomgangsfigur. Kristine nevner Lili i så å si hvert dagboksnotat og skriver konsekvent Lilli med to l'er. Som voksen kommer Lili til å skrive navnet sitt som Lili. Deres vennskap varte livet ut.

Tegninger fra dagboken
PRIVAT EIE

Lili Scheel

Lili Scheel vokste opp i en stor hvit villa vis à vis «Granbakken». Hun ble senere en anerkjent keramiker som i 1923 inngikk et langvarig samarbeid med keramikeren Ragnhild Hvalstad. «Scheel og Hvalstad» er blitt et begrep i norsk keramikk- og fajansehistorie. Lili hadde flere utstillinger og utsmykkingsoppgaver i løpet av sitt liv. Hun er blant annet kjent for sine fire store fajanserelieffer i Oslo Rådhus. Lili døde 23. desember 1989, nesten tretti år etter bestevenninnen Kristine. Men de er likevel begge «til stede» i Rådhuset, Kristine som modell for Frigg i en av Dagfin

Werenskiolds trerelieffer fra norrøn mytologi i borggården.

«Bygda» Slemdal

Frognerseterveien lå på Slemdal. Slemdal var den gang en forstad til byen Kristiania. Kristiania var en voksende og i stor grad klassedelt by med store kontraster mellom rik og fattig. Mellom 1850 og 1900 økte Kristianias befolkning fra ca. 30 000 til 230 000, noe som blant annet skyldtes byutvidelser i 1836 og 1878 (Oslo bys historie, Visit Oslo).

Den nyanlagte Holmenkollbanen som hadde åpnet 31. mai 1898, knyttet by og «bygd» sammen.

Lili Scheel og Kristine
PRIVAT EIE

Banen gikk i begynnelsen bare fra Majorstuen til Slemdal, men ble etter hvert forlenget (Ruter.no «Sporveier i Oslo 1875-1911»). Dette kommunikasjonsmiddelet står sentralt i Kristines bevegelser i hverdagen. Holmenkollbanen til Majorstuen og Frognertrikken over Briskeby gjorde det tydeligvis lett for henne og venninnene å komme seg ned til sentrum hvor alle butikkene, kafeene, museene og teatrene lå, og ikke minst underholdningsmiljøet rundt Tivoli, der Kristine ofte så ulike forestillinger.

Livet på Slemdal var annerledes og tryggere enn livet i sentrum av Kristiania. I Frognerseterveien kjente alle hverandre. De arrangerte

hagefester, ball, karneval og samlinger hvor hele «veien» var invitert. På Slemdal fantes det mindre av den anonymiteten som karakteriserer bylivet.

Kristine skriver: «Paa Slemdal er det mange interessante mennesker og Lilli og jeg er svært interessert i dem». Hun mener nok helst unge menn de svermer for.

Men miljøet i Frognerseterveien var tydeligvis interessant på andre måter også, med blant annet kunstnerfamilier som Aabel, Vigeland, Schneider, Fahlstrøm, Ibsen (Tancred), Borchgrevink (Ridley). Hun skriver videre: «Her oppe bor Hauk Aabel. Han snakker vi med når vi træffer ham.

Tivoli 1935. Maleri av Ola Abrahamsson.
FOTO: RUNE AAKVIK / OSLO MUSEUM

Hauk Aabel er forferdelig morsom.»

Senere skriver hun om når han lærer henne å «ride sykkel» (1912).

Kristine sitter stadig modell for Emanuel Vigeland, og 21. april 1912 skriver hun: «Da jeg hadde vært hos tandlægen gikk jeg opp til Vigeland, for jeg sitter nemlig modell for ham. Jeg skal være en engel i krematoriet. Det er anden gang jeg er modell for ham, men denne gang var det en fryktelig stilling at staa i. Jeg holder en urne mellom fingrene mine, det skulle altså være en urne, men den bare tegnet han, for i hånden holdt jeg en blomsterpotte, bare saa at han kunne faa haandstillingen. Fru Vigeland tegner meg ogsaa

Dagfin Werenskiolds relieff «Frigg» i borggården til Oslo Rådhus. Kristine stod modell.

FOTO: ELISABETH HERADSTVEIT

(bare for moroskyld). De sitter på hver sin (side) og glor på meg.»

«I gaar sat jeg ogsaa modell for Vigeland. Og skal det i dag ogsaa, fra 6-7. Han tegner et lite av hele meg og et stort av bare hodet. I gaar fotograferte han meg og.»

Etter endt modelloppdrag får hun en gave av ham – en vakker antikk hvit sten med en utskåret kvinneskikkelse på fra Paris, som kunne monteres til en ring. «Han spurte om hvorledes fingre jeg har. Store, 'maa', eller almindelige. Jeg tror jeg har almindelige, sa jeg» (29.6.12),

Titanicforliset i april 1912 gjør stort inntrykk. En av de omkomne var Arne Fahlstrøm på 18 år,

Emanuel Vigelands dekor i Vestre krematoriet.

FOTOGRAF UKJENT/PRIVAT EIE

eneste barn av skuespillerekteparet Fahlstrøm, som hun sier hun «likte saa skrækkelig godt.» Han var på vei til USA for å utdanne seg til skuespiller. Hele Frognersterveien var i sorg etter det Kristine kaller «(...) den største ulykken til sjøs.»

Og om 17. mai 1912, står det: «I forgaars var det 17.mai. Lilli og jeg hadde det morsomt. Vi saa rent ut som tvillinger for vi hadde like hatter og begge hadde lyserøde kjoler. Først gikk vi ned til Vinderen conditorie og kjøpte godter, tok trikken til Slemdal og gikk hjem igjen. Da hørte vi musikken fra Vinderen skole, og så gikk vi av sted til Ris hvor pladsen var for at høre Hauk Aabel tale for dagen. Det var en

forferdelig morsom og god tale. Folk klappet som de var gale. Han holdt ikke bare morsom tale, Han talte helt alvorlig om Fædrelandet. Da talen var forbi skulde han gaa. Først gikk han bort og snakket med den mindste gutten sin og saa klappet han konen sin under haken og sa: 'Vil du gjøre det for meg da?' Han er skrækkelig glad i barna sine. Naturlig forresten. Da talen var holdt snudde Lilli og jeg os om for at gaa litt omkring og foran oss sto sandelig O (=Lai Johns den store avstandsforelskelsen) Maatte jeg saa sandt beholde næsen mellom begge øinene var jeg nær ved å si Han var aldeles wunderschøn Aldeles nydelig, smakfullt klædt..... Lilli og jeg blev og saa på lekene. Vi traff mange

Klassebilde Vestheim skole

FOTO GUSTAV BORGEN, FRED KLEMS EFTERFØLGER/PRIVAT EIE

av våre venninder.....det morsomste av lekene var sækkeløpet. Folk lo sig gale.... Vi kjøpte oss brus, og så gikk Lilli og jeg hjem. Maatte jeg saasandt beholde næsen mellom begge øinene. Mot oss kom sandtfordyden O og Lillis bror. Og hvor stor var ikke vor forbauselse. Han tok hatten av for oss!.....»

Og videre:

«Da 17. maitoget gik forbi slottet, tok kronprins Olav av seg hatten da toget betydte at synge 'Gud sign vår konge

god' og stod med den i haanden. Han er ikke saa værst han git! Bare 9-10 aar».

Skolegang

På begynnelsen av 1900 tallet gikk nærmere 85 % av barn i byen på skolen (Oslo Kommune Byarkivet, Ranveig Gausdal) Kristine fikk en typisk borgerlig skoleutdannelse. Hun og Lilli gikk på Fru Scheels (Lilis tante) privatskole i perioden 1904-1912, en skole for gutter og jenter, i

dag Slemdal skole. Det var vanlig å ha klasser med jenter og gutter hver for seg. Det virker som om Kristine er flink på skolen. Det kommer også fram i dagboken hvor viktig karakterene er for henne. Hun går heller ikke av veien for å klage på karakterene. Karaktersystemet var helt annerledes enn i dag. 1 var det beste. «*I skoleregning hadde jeg konstruert to oppgaver som var ganske rigtige, men saa fik jeg 2,5! Jeg spurte hvorfor jeg hadde faat 2,5 naar jeg hadde begge riktige. Og hun sa at jeg hadde regnet for lite. Og jeg gir karakterer etter min forstand. Jo hun hadde en utmerket forstand tænkte jeg*». Etter en litt lengre diskusjon med læreren får hun 1,5.

Høsten 1912 begynte hun og Lilli på Vestheim pikeskole hvor de tok avsluttende Middelskoleeksamen våren 1913. Hun hater Middelskolen, som ligger i bydel Frogner, og bare lengter hjem til skolen på Slemdal med eplehagen. «I morgen er det juleferie. Da skal jeg leve!» Selv om hun kjedet seg på skolen, håpet hun inderlig å få middelskoleeksamen, og det fikk hun våren 1913.

Et barn av moderniteten.

Ut fra dagboken kan det virke som om Kristine er ganske sorgløs. Hun nevner ikke noen av dødsfallene i familien i dagboken, eller personlige synspunkter når det gjelder religion. I en bisetning forteller hun at hun «går for presten», men er mest bekymret for

Motetegning fra dagboken

at kjolen hennes ikke er ferdig ennå. Hun tar seg den frihet å drømme om fremtid og yrkesvalg, noe ikke mange piker på hennes alder hadde mulighet til. Hun ble ikke tvunget ut i arbeidslivet i ung alder. Hun og Lilli tar middelskoleeksamen våren 1913, noe som var en vel ansett utdannelse for jenter på den tiden.

Ungdomstiden til Kristine var nok også typisk for en jente som tilhører middelklassen eller den øvre middelklasse. Hun har tid og penger til å gå på teater, kunstutstillinger, kinematograf, restaurant, og skaffe

Motetegning av dame med muffe, fra dagboken

seg nye klær. Hun var ofte nede i byen, på «Kal» (Karl Johan), som hun skriver. Hun var ganske fri til å gjøre det hun ville. Hun spilte piano, gikk på ski, akte og seilte, og hun var glødende opptatt av teater og kunst.

Hun virker ganske frimodig og gikk, som nevnt ikke av veien for å klage på karakteren i matematikk. Hun røykte til og med sigaretter. Dette vakte imidlertid oppsikt hos forbipasserende.

«Lilli og jeg hadde kjøpt sigaretter hos Brustad, og tok os den frihet at røke dem paa veien da vi saa at den var

mennesketom. Saa kommer pludselig denne dada'n. Saa sier hun: «'Nei smaapike, jeg synes ikke det tar sig ut'. 'Aa det er saa morsomt saa'. Sa vedble hun i en hoven tone 'Nei smaapiker det tar sig aldeles ikke ut'. 'Very well', sa vi og snudde oss rundt og gikk. Skulde man ha hørt make» (11.4.12).

Til tross for sin frimodighet var Kristine ingen uttalt «feminist» på noe vis. Hun var både romantisk og «guttegæren». Utover i dagboken blir det mye fest og moro, og vi får stadig lese om menn og gutter som er «knakende bim bam». Særlig er dagboken fra 1912-13 full av følelser for O (en eldre gutt som heter Lai Johns), men uten at hun noensinne blir skikkelig kjent med ham. Vi får innblikk i en klassisk avstandsforelskelse som rommer hete drømmer.

Høsten 1912 flytter det tre studenter inn på hybel i 2. etasje på «Granbakken». «De tre englene på loftet», som Kristine kaller dem. De nevnes stadig i dagbøkene og blir en viktig del av hennes ungdomsliv (i 1920 gifter hun seg med en av dem, Torgeir Kleve). En detaljert beskrivelse av en fødselsdag hos en av hybelboerne begynner med «Jøje meg!» Og det går ganske vilt for seg på den relativt lille hybelen der man måtte ty til hverandres fang. De røyker sigaretter og drikker sterk punsj. De unge herrer spytter ikke akkurat i glasset. Antakeligvis ikke damene heller.

Pikeidealet

Barneoppdragelsen fra midten av 1800-tallet og fram til 1910 - 20-tallet var preget av å lære barnet lydighet og de voksne var strenge autoriteter som visste best. Når det gjelder hvordan gutte- og jenteidealet var på denne tiden, kan vi få et godt inntrykk av det gjennom barnebøker fra tiden. Forskjellen mellom kjønnene var stor. Det finnes dessuten langt flere skildringer av gutter enn jenter. Det kommer av at pikenes muligheter for å utfolde seg fritt, oppleve og utforske verden på egen hånd, var så mye mindre enn guttenes.

«Pigebørn er tækkeligst naar de ikke kan for meget», sitatet er tillagt lærer Hartvig Marcus Lassen ved Nissens Pigeskole. Kanskje var det humoristisk ment, men ikke langt fra den allmenne oppfatning som også uttrykkes av Hartvig Nissen, nemlig at kvinnens kall var «at være Mandens understøttende Ledsagerinde og Deltagerinde i hans Livs Skjæbner samt den følgende Slægts Opdragerinde» (Dagsavisen, Beate Muri, 23.11.2015).

Her skiller Kristines ungpikeår seg fra det som ser ut til å være vanlig for jenter. Hun tok trikken til byen, gikk på Tivoli alene eller med en venninne og hun satt modell for en kunstner. Dette er aktiviteter som virker annerledes enn det en pike pleide å få lov til på begynnelsen av 1900-tallet.

Skisse etter hukommelsen av Kittelsens Kvitebjørn kong Valemon, fra dagboken.

PRIVAT EIE

Lydighets- og underdanighets-idealet som preger mange av hovedpersonene i pikebøkene, ser ut til å være helt fremmed for Kristines væremåte. Hun tør til og med å gå til lærerinnen å klage på en karakter, til og med lykkes hun i å få den forbedret. Dette kan høres mer ut som typisk for en skoleelev fra 1970-tallet.

Dikken Zwilgmeyer (1853- 1913) ga i 1890 ut den første Inger Johanne boken under psevdonymet Inger Johanne. Om henne sukker moren

«Du er jo så vill som den verste gutt, Inger Johanne» eller «Kjære Inger Johanne, la meg ikke få flere klager over deg.» Hennes uforferdete adferd, hennes klare lederegenskaper må ha fascinert piker som leste bøkene om henne i Kristines barndom. «Paul og Lollik» kom ut i 1904 og regnes som en av Dikken Zwilgmeyers beste bøker. Der kan vi lese at Lollik som sekstenåring tenkte mye på kvinnesaken, og hun har funnet ut at damer i gamle dager ikke lærte noe, og kan

ikke forstå at de ikke gjorde opprør! Kristine skriver ikke så mye om hva hun leste. Hun nevner at hun leser «romaner», og en av dem hun omtaler begeistret heter «Landmandsliv» av danske Fritz Reuter, en humoristisk folkelivsskildring som hun også ser da boken blir dramatisert for scenen. Og hun trosser noe senere morens forbud og leser «Jenny» av Sigrid Undset. «Du himmel for en bok!» Om hun leste Dikken Zwiłgmeyer vet vi ikke sikkert. Men hennes friske væremåte, hennes mot og lyst til å bryte grenser, som da hun og Lili røkte og hennes språk og slang i dagboksnotatene minner om mange av Zwiłgmeyers karakterer.

Kunstinteressen

Kristine illustrerer ofte, som nevnt, dagbøkene med «motedamer» som hun kaller dem. Og hun skriver: «Lilli og jeg er opptatt av å følge moten». Hun tegner ofte sine nye kjoler og klesplagg i detalj, opplyser både om farger og tilbehør. Det faller henne tydeligvis naturlig å uttrykke seg gjennom tegning.

Etter Middelskoleeksamen begynner hun og Lilli høsten 1913 på Den kongelige Tegne- og Kunstscole i Christiania, også kalt Tegneskolen. De kom begge rett inn i 2. frihåndsklasse og slapp altså 1. klasse. Det virker som om de trivdes. De tar flere forskjellige kurs og klasser. Sammen med syv andre piker går de blant annet på et kurs hos Henrik

Sørensen. Sørensen er «snild, klok, forførdelig klok, og treffer alt på kornet! Og forførdelig morsom». Hun må slutte hos Sørensen av økonomiske grunner, mens Lili fortsetter.

Ved siden av teaterinteressen, gjennomsyres dagbøkene av tegne- og kunstinteressen, ikke bare gjennom de egne skissene hun krydrer dem med. Utstillingene til Edvard Munch i 1912 og 1913 synes å ha gjort stort inntrykk. «For nogen dage siden var jeg og saa paa Munchs utstilling. Jeg har i mit liv ikke set noget saa vidunderlig vakkert.» Kristine synes at bildene var «aldeles vakre! At folk kan si det er stykt begriper jeg ikke» (29.06.1912).

Kristine uttrykker også stor begeistring for Jubileumsutstillingen sommeren 1914, og hun besøker den ofte fordi hun får partoutkort av sin arkitektonkel Sverre Knudsen. Hun er særlig opptatt av tidens toneangivende kunstnere. Kittelsens tegning av «Kvitebjørn kong Valemon» fra 1907 gjør så sterkt inntrykk at hun tegner en skisse av bildet etter hukommelsen i dagboken. Modernismens retninger innen malerkunsten som futurisme og kubisme er heller ikke fremmed for henne.

Dagboktegnningene til Kristine viser at hun utvikler en fin strek, men det virker som om hun etter hvert blir mer usikker på om hun «duer» til å male. Høsten 1914 melder hun seg likevel på Tegneskolens konstruksjons-

klasse, og i 1915 går hun i ornamentklassen. Men hun vil noe annet.

Teateret

Gjennom alle de tre dagbøkene kommer hennes genuine teaterinteresse til syne. Hun har en drøm om å bli skuespiller, særlig tydelig uttalt i den siste dagboken. Hjemme på «Granbakken» setter hun og Lilli opp romantiske stykker om kjærlighet og forelskelse gjennom hele dagbokperioden. Hun er stadig oftere i teateret og ser forestillinger i ulike sjangre i både Tivoli og på Nationaltheatret. Hun blir inspirert og oppglødd og beskriver forestillingene med liv og sjel, som denne fra det aller siste dagboksnotatet den 27. februar 1915:

«Var på teateret og saa En folkefiende. Eide var Stockmand. Det var en av de herligste stunder i mitt liv. Det var altfor herlig. Eide spilte slik, og jeg fulgte slik med at da tæppet gikk ned, sank jeg aldeles utmattet tilbake. Det var ubeskrivelig skjønt. Eide siger jo ogsaa at det er den største lykke for en skuespiller at faa spilde Stockmand. Fru Voss som Kathrine Og saa vakkert som Eide ropte på Kathrine og saa vakkert som han kysset henne, saa fristende og beroligende liksom, var storartet Hun var akkurat som bare en virkelig kone som er glad i sin mand kan være. Naar hun sa: 'Thomas', saa bedende kjærlig og ømt var hun gripende. Og naar hun sat i foredragssalen og hørte på hans vældige, sande foredrag og

han saa alle, hørte på det, nævnte 'min hustru Kathrine sier' da synes jeg hun gjorde noget av det bedste. Den minen som helst vilde at han ikke skulde nevne hende, men hendes grimase hadde jo ikke noget at si når hun fikk uttrykt seg (jeg kan nok ikke uttrykke mig) og saa pillede hun litt nervøst på fingrene sine. Aabel med sitt 'Gud, døde meg' var herlig. Stormoen glimrende. Eide var gripende, herlig. Han var Bjørnson i et og alt. Dette lille tak paa brillene og sit skiftende sind. Ja, det var en deilig stund...».

Men det er kommet inn en mer melankolsk og usikker tone i notatene hennes mot slutten. Første verdenskrig utvikler seg dramatisk «Krigen raser fremdeles. Det er rædsomt. Det er ufattelig at slige rædselsdager foregaar nu. I dag stod det i avisen at Fredag skal de nordiske konger komme sammen i Malmø og konferere om nøytralitetsværet og meget mer. Det er spennende rent historisk» (15.12.1914.) En måned senere i januar 1915, skriver hun at hun håper at hun og en venninne «skal klare at faa istand et teaterstykke..... Vi kunde spille for Forsvaret». Og hun skriver i samme notat «Aa gid jeg kunde bli til noget her i verden. Men det værste er at først og fremst har jeg lyst til at bli skuespillerinde, og da kan jeg ikke drive nogenting til noget ordentlig, alt går saa trægt for det ødelægges av den lysten som ligger og ulmer indi mig og hele tiden stjæler

mine tanker. Ja, for den simpelthen stjæler tankene mine. Jeg kan ikke styre dem. Men visst lysten ikke gir sig, saa maa jeg prøve om jeg kan due til det jeg ønsker overalt. Bedst aa faa en vishet saa en ikke blir stormandsgal. Nu tegner jeg egentlig uten maal. Jeg hadde planer da jeg begynte, men nu er de ganske ødelagte. Jeg kunne sammenligne det med noget sygt, og jeg ønsker at det maa bli ganske friskt.»

Drømmen og livet

Kristine lever midt i det man kunne karakterisere som modernitetens første fase i Norge. Hun virket ekstremt optimistisk, en ganske frigjort kunstnersjel som drømmer om å bli skuespiller. Mot slutten kommer det inn en mer vemodig og pessimistisk tone som i siste sitat ovenfor om å «male uten mål».

Teaterdrømmen ble aldri realisert. Hvorfor ikke? Manglende talent, selvtillit, økonomiske problemer, krigen? Vi vet ikke så mye om årsaken. Teateryrket var tradisjonelt mye knyttet til «teaterfamilier». Det var ingen offentlig teaterskole. Hun var kanskje ikke pågående nok. Pikeidealet og hennes oppdragelse sto kanskje tross alt i veien. Hun var ikke noen opprører til tross for frimodighet. Hennes eldre bror Kaare begynte også på Tegneskolen, men han ble faktisk skuespiller, både innen film og teater. Et tydelig tegn på ulike holdninger og forventninger til gutters

og pikers utdanning og utvikling. En kvinne måtte bryte flere barrierer.

Kristines dagbok slutter i februar 1915, det hadde vært interessant og visst hvordan hun og hennes familie opplevde krigen. Hennes ungdomsår var preget av store forandringer og dramatiske hendelser, og hennes syn på hverdagslivet, på vennskap, kunstopplevelser, drakt og mote skulle vi gjerne ha lest mer om.

I 1920, fem år etter siste dagboknotat i 1915, gifter Kristine seg med Torgeir Kleve, en av de tidligere omtalte «englene på loftet» og leieboer på «Granbakken». De drar på bryllupsreise til Buenos Aires hvor han hadde startet sitt eget firma og levde et spennende og dynamisk forretningsliv. De rakk å få to døtre i 1921 og 1923 før de ble skilt etter få år. En skilsmisse var ganske kontroversielt på den tiden. Kleve dro tilbake til Argentina. Kristine fikk hovedansvaret for døtrene og sin gamle mor og ble boende på «Granbakken» til hun døde i 1962. Hun ble aldri skuespiller, morsrollen tok over for teaterdrømmen. Hun ble likevel en viktig formidler av kunst og teater for sin familie.

Artikkelen er basert på oppgaven «Kristine Knudsen – En kvinne av sin tid?», skrevet av Kristines tippoldebarn Jenny Heradstveit og er bearbeidet av barnebarnet Elisabeth Heradstveit, som kjente Kristine fram til hennes død i 1962, og Kirsten Røvig Håberg. Kunsthistoriker Kirsten Røvig Håberg har blant annet arbeidet mye med tekstil- og drakthistorie. Hun falt for Kristines motetegninger og hennes interesse for klær. Den drakthistoriske artikkelen av Kirsten Røvig Håberg som følger etter artikkelen om Kristines dagbøker, viser til- og minner om de store forandringene som skjer innen kvinnemoten i årene fra 1910 -1915.

Kilder:

- Kristine Knudsens tre dagbøker 1911 – 1915. (Dagbok 1- 12.03.1911- 30.11.1911/ Dagbok 2- 03.04.1912 – 23.03.1913/ Dagbok 3- 04.05.1913 – 27.02.1915)
- Jenny Heradstveit: Kristine Knudsen- En kvinne av sin tid? Særoppgave/ Min families historie, Hartvig Nissens skole, vår 2013.
- Aschehoug/Gyldendal: Store Norske leksikon, 1982. Om sommerkolerine
- Wikipedia, Holmenkollbanen:<https://o.wikipedia.org/wiki/Holmenkollbanen#Historikk>
- Ruter.no Sporveier i Oslo 1875-1911 <https://ruter.no/verdt-a-vite/kultur-og-historie/sporveishistorie/>
- Fra Klingenberg til Tivoli, temahefte 30 <http://www.ude.oslo.no/Oslo-patriot/th30.html>
- Digitalarkivet: Norsk Teknisk Museum, Tivoli fasade, http://digitaltmuseum.no/011014702719?rows=72&name=%22Tivoli%22&advanced_search=1&pos=47
- Dagsavisen 23.11.2015, «Pigebørn er tækkeligst naar de ikke kan for meget» av Beate Muri
- Oslo Kommune Byarkivet, «Fra allmueskole for få til folkeskole for alle» av Ranveig Gausdal <https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/t19901.htm>
- Jubileumsutstillingen 1914, https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Jubileumsutstillinga_p%C3%A5_Frogner_1914#Kunst

Europeisk drakthistorie 1910 -1918

Kristine Knudsen skriver som nevnt, dagbok fra 12. mars 1911 til 27. februar 1915, og hun ikke bare skriver, men hun illustrerer tekstene med for eksempel motetegninger. Disse årene i europeisk motehistorie er utrolig interessante. Åtte år er kort tid, men de legger grunnlaget for den funksjonalistiske kvinneklæringen på 1920-tallet, der skjørtet er kort, korsettet er forsvunnet og silhuetten er som et rør, enkel og slank uten å poengtere midjen eller overdådig bruk av stoff i skjørtet. Ser en på Kristines tegninger av motedamer fra 1911, oppdager en raskt at disse også viser kvinner med så korte skjørtet at ankelen og litt av leggen synes, og en slank enkel silhuett preger skikkelsen.

Moteblader

Hvilke moteblader hun hadde som inspirasjon er ikke mulig å vite, men i 1911 var det mange å velge mellom. Hadde hun ikke slike magasiner hjemme, kan hun ha sett slike hos venner og naboer, eller hos sydamen som ofte var den som skaffet barn og unge nye klær.

Internasjonale, anerkjente motemagasiner fra 1900-tallet og fremover var: Gazette du Bon Ton, Le Style Parisien, L'Art et la Mode, Les Grandes Modes de Paris, Harper's Bazaar, Elegante Welt og Wiener Mode. I Norden hadde vi dessuten Fru Hiorths Magasin, Modebladet Dagmar og Nordisk Mønstertidende, alle disse var kjente også i Norge. Hos oss kom

dessuten ukebladet URD til å bety mye i disse årene. Mange abonnerte på dette bladet. URD informerte også om det som skjedde innen mote, refererte og viste tegninger av modeller fra visningene i Paris som var motesenteret for oss som for resten av verden.

Wien som motesentrum

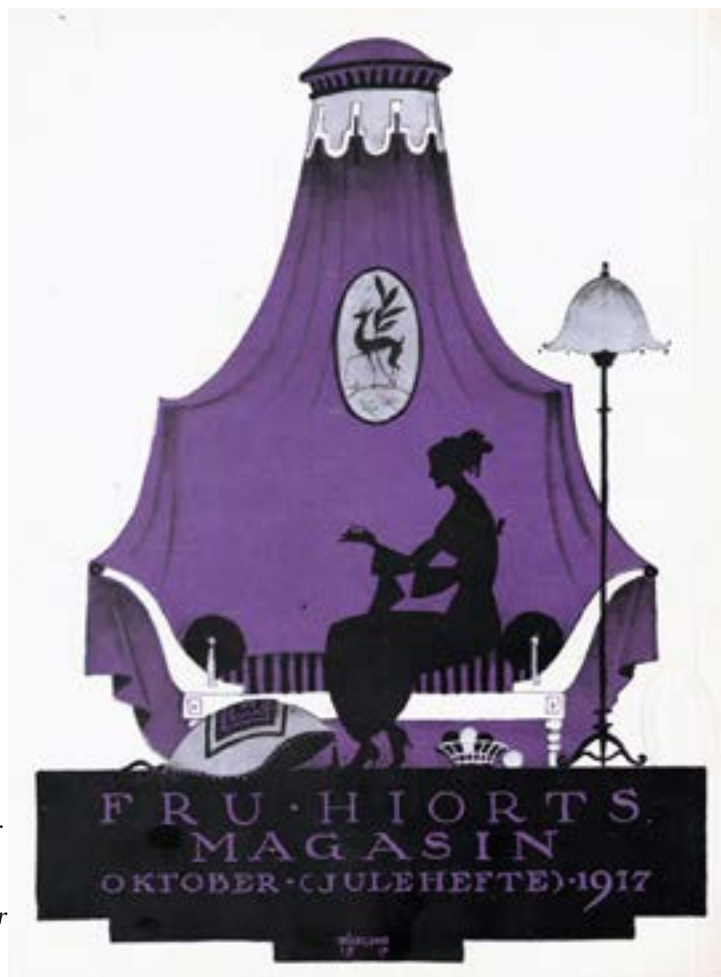
Selv motesentrum og moteuttrykk får en dramatisk vending med utbruddet av krigen i august 1914. Da blir ikke lenger Paris motesentrum for moteinteresserte i Tyskland og Østerrike. Etter hvert som krigen utvikler seg mer og mer dramatisk og frontene står steilt mot hverandre, får det innvirkning også på motebildet. Wien blir motesentrum for Tyskland og landets

allierte. Allerede i nummeret av Wiener Mode fra 1. oktober 1914 er tittelen på åpningsartikkelen: *Los von Paris* og første setning lyder: *Nein, nein, wir wollen nun nicht länger*. Fra 1915 formidler tysk og østerriksk motepresse ikke lenger nyheter fra franske, engelske eller amerikanske motejournaler, moteskapere, mote-tegnere eller kolleksjoner. Det kan ha flere grunner, nasjonale hensyn og at fiendens ideer om mote og bekledning ikke lenger er aktuell eller interessant fordi man ønsker intern produksjon også av økonomiske hensyn.

Norge sto utenfor selve krigshandlingene selv om norske sjøfolk fikk merke krigen. Kristine nevner krigens redsler i noen få kommentarer i den siste dagboken. Hadde dagboksnotatene fortsatt etter 1915, ville vi nok hørt mer om rasjonering og økonomiske vansker. Men denne polariseringen av motebildet uttrykkes heller ikke i den vestlige drakthistorien, det vil si drakthistorie skrevet av franske, engelske eller amerikanske forfattere. De fire krigsårene blir ofte bare kort behandlet i motehistorien, og da som frigjørende for kvinnedrakten. Disse årene danner grunnlaget for at kvinnedrakten ble kvitt korsettet, og at skjørtene ble kortere. Årsaken som mange kilder begrunner disse forandringene med, er at kvinner under krigen ble aktive i arbeidslivet. Reformdraktens ideer

Fru Hiorts Magasin hadde denne forsiden oktober i 1917. Illustrasjonen viser en elegant kvinne med en mørk silhuett. Hun sitter i en sofa med en himling over. Det ser ut som hun studerer en nålepute for å finne rette nålen før hun fortsetter med håndarbeidet som hun arbeider med i lyset fra en elektrisk stålampe. Dette er et fredelig hjørne av verden.

fra slutten av 1800-tallet om en mer funksjonell bekledning, det vil si en kjole uten stramt snørt korsett og skjørtelengde til ankelen, kom til å bli gjennomført i disse årene. Mer

interessant og nyansert blir imidlertid historien om kvinnedrakten hvis en studerer motebildet også ut fra tyske og østerrikske, franske og engelske kilder.

Vi ser en buksedrakt fra 1912, en motetegning som viste en modell fra Magasin du Nord i København. Bare de modigste ville vel vise seg i den. Silhuetten og selve uttrykket i tegningen minner om Kristines motedamer som vi ser hennes illustrasjoner i dagbøkene.

Paul Poirets modell fra 1913 har et trangt, smalt skjørt og en kort overdel med høyt liv og vidde nederst. Korsettet er borte, men skjørtet er så trangt at det gjør det vanskelig å bevege seg i. Den vide overdelen er det han kalte halvkrinoline fra 1911, og som senere ble omtalt som krigskrinoline.

Hvor kunne en ung pike fra Kristiania finne siste mote i klesveien?

Før krigen fantes det butikker i Kristiania, København, Berlin og Wien som hadde originalmodeller fra motehusene i Paris, mens andre kunne selge kjoler og drakter inspirert av parismodeller, men som var sydd lokalt. Dette var kostbare klær som få kunne skaffe seg. Konfeksjon av dameklær derimot hadde oppnådd popularitet, disse klærne kunne vise til god kvalitet og fulgte motens svingninger. Motebutikker som Steen

og Strøm, Molstad og Silkehuset i Kristiania kunne vise til både kostbare modeller og konfeksjon, men målgruppene var kunder fra overklassen og middelklassen. De som hadde strammere økonomi, skaffet seg ofte motepregede antrekk ved å bruke papirmønster fra moteblader og sy klær etter dem. Under første verdenskrig oppsto det rasjonering og knapphet på varer, også tekstiler og klær, slik at denne måten å skaffe seg nye klær på ble mer vanlig og populær. Så å si alle

kvinner den gang hadde lært å sy, strikke og brodere, så kunnskapen og ferdigheten hadde de. Denne ferdigheten fikk mange ulike utslag i forbindelse med krigsutbruddet. Et eksempel er dronning Mauds gave i form av strikkete skjerf og pulsvanter, som ble sendt 15. november 1914, til alle de utskrevne torpedo- og bevokningsbåtene og til de stasjonerte fartøyene i Nord Norge. Det var nok ikke dronningen som hadde strikket alle skjerfene og vantene, men det

var naturlig at en slik gave kom fra henne og ikke fra kongen, for klærne og interiørtekstilene var kvinners ansvarsområde.

Motebildet 1910 -1918

Årene fra 1910 til 1915 er i motehistorien preget av den franske moteskaperen Paul Poiret. L'époque Poiret har sitt navn fra denne legendariske moteskaperen som hadde etablert motehuset sitt i 1901. Allerede i 1907 hadde han skapt en kolleksjon der han fjernet korsettet, løftet livlinjen opp under bysten som under empiretiden. I 1909 ble han fascinert av oppsetningene til ballettkompaniet Ballets Russes, og designet kvinnedrakt med bukser, såkalte haremsbukser. På hodet fikk damene i stedet for de store pyntete hattene som hadde vært på mote siden slutten av 1890-årene, små turbaner som satt tett inntil hodet. Pynt kunne det være både på hodeplagg og drakt, men da mer i stil med historiene i Tusen og en natt. Motehuset til Paul Poiret hadde flere kunstnere som formidlet nyheter fra de siste kolleksjonene gjennom vakre motetegninger, en av dem var Leon Bakst. Hans motetegninger viste Poirets kreasjoner og ble distribuert rundt om i verden. Som nevnt ble livlinjen flyttet opp under bysten og korsettet forsvant, men hoftepartiet fikk fra 1908 et såkalt underlivsbelte som var elastisk, en slags hofteholder,

Annie Offerdingen hadde en bestemt strek, hun fikk fram draktens detaljer tydelig både gjennom bruk av blyant og farger. Denne drakten har den spesielle jakken med vidde fra livet og ned til hoftene. Silhuetten har en mer klokkesilhuett siden livet er markert så tydelig med belte.

med stropper for å holde strømpene oppe. Over denne kjolen som hadde en enkel slank silhuett, lanserer Poiret en såkalt halvkrinoline i 1911, et kort klokkeformet skjørt utenpå kjolen slik vi ser på illustrasjonen.

Fotografiet er fra 1917 og viser sangerinnen Elisabeth Munthe-Kaas Sandvig (1883 – 1959) med datteren Lisa i Eilert Sundts gate i Kristiania. Elisabeth Munthe-Kaas Sandvig debuterte i 1906 og holdt konserter rundt om i Europa. Skjørtet på drakten hennes er lett utskrådd og minner silhuettmessig om den Offerdingen har tegnet. Jakken har et belte i livet. Beltet går ned i en spiss foran. Jakkens lukning er kneppet i en skrålinje mot venstre. Fra livet og ned til hoftene har jakken vidde som faller i myke folder.

FOTO PRIVAT EIE

To motesentra - Paris og Wien

Fram til 1915 var det ingen som hadde trodd at ikke Paris var det naturlige og viktigste motesenteret. Det forble det også for de allierte i vest, men ikke for den andre fronten. Der kom Wien til å bli motemetropolen. Etter hvert som skyttergravskampene økte og antall døde og skadde soldater steg, steg også temperaturen mellom motefrontene. I motejournaler fra Tyskland og Østerrike het det ikke lenge Smoking, men Frackjackette

og Mannequin/ Mannekeng ble omtalt som Probidierdame. De tyske motebladene beskrev nå at de var befridd fra fransk motetyranni. Tysk mote oppnådde anerkjennelse i disse årene, og det hadde blant annet sin årsak i opprettelsen av Verbandt der Deutschen Mode Industrie i 1916.

I den danske motejournalen Fru Hiorts Magasin fra oktober 1917 er det en stor artikkel over to tettskrevne sider om en moteoppvisning i København der en kunne se høstens nyheter fra Wien. Overskriften lød: Moder og Mannequiner – Fra Wiener opvisningen hos Nimb. Nimb var en elegant restaurant som lå like ved Tivoli i København. Journalisten Madame beskriver alt fra kjoler til hatter og frisyreer meget inngående og er imponert over «hvad Wien uden støtte fra Paris, havde formaaet at faa frem». Det som er mest påfallende ved artikkelen er likevel at forfatteren ser seg nødt til å begrunne og forklare hvorfor hun og da også motejournalen ser det som viktig å fortelle om denne moteoppvisningen. Danmark var jo nøytrale under første verdenskrig. Dette arrangementet hadde tydeligvis fått mye kritikk og kunne altså sees som en måte å ta parti på. Artikkelen avsluttes med å minne om at før motejournalenes tid, de første kom i 1770-årene, var det motedukker som ble sendt fra Paris

med siste mote fra det franske hoffet til alle hoff rundt omkring i Europa til tross for konflikter og kriger: «Bortset fra Kiv og Strid mellem de forskjellige Lande skulde Modedukkene uanfægtet foreta deres Rejser. Saa liberale er vi ikke nu til Dags...».

Freden i Versailles i 1918 ga ikke særlig mulighet for samarbeid mellom tysk og fransk mote, så vi må helt fram til 1924 før tyske moteskapere henviser til inspirasjon fra fransk mote.

Motemagasinenes forside

Motemagasinenes forside skulle, som de har som mål i dag, vekke oppmerksomhet og interesse hos den som var opptatt av moter. Det er spennende å se nærmere på franske og tyske motemagasiners forsider i årene 1914 til 1918. Bare ved å se på disse forsidene oppdager en at kvinners samfunnsrolle gjennomgikk store forandringer. De tyske og østerrikske motemagasinene Elegante Welt og Wiener Mode, viser på forsiden vakre kvinner i elegante klær, men det finnes en melankolsk undertone. Den samme stemningen gir også Kristine uttrykk for i et av de siste dagboksnotatene, hun er usikker, vet ikke hvordan livet kommer til å arte seg.

Et eksempel fra Wiener Mode 1. januar 1916 viser en ung mor i en elegant silkekjole med kniplingskrage som løfter sitt lille barn høyt opp i luften for å få det til å smile og le.

En ung mor som leker med barnet sitt. Hun er kledd i en svart kjole, sørgeklær, fordi hun er en av de mange enkene. Svarte eller mørke klær ga signal om sorg og det var vanlig at både voksne og barn bar sørgeklær når noen i den nærmeste familien døde. Men denne moren har gitt sin lille datter en hvit kjole med rosedetaljer, kanskje som symbol for håp.

Kjolen er ikke i hvilken som helst farge, den er i sort, blank silke med hvit kniplingsbesetning i halsen og på ermene. Dette er sørgeklær og det er nok en av de mange enkene som var et resultat av krigen, vi ser her. Mange kvinner fikk som denne

At motejournaler viser barnetøy, var ikke uvanlig. Men denne beskrivelsen av barn som alene uten voksne går rundt et juletre pyntet med flagg fra de nasjonene som kjempet på tysk side, er spesielt og vekker mange tanker. For på en slik spesiell aften pleide og pleier foreldre og kanskje slektninger å være samlet.

kvinnen ansvaret for familien, for å oppdra barna alene i et samfunn der de hadde vært vant til at far var den som hadde hovedansvaret for familiens ve og vel. På andre forsider kan vi se kvinnen som sykepleier i uniform, det var også en ny rolle.

En annet trekk som er ganske spesielt er å se forsider med en velkledd vakker kvinne i et utsøkt elegant interiør. Motebladene uttrykte, noen hevder at samfunnet forventet dette, at det var en kvinnes plikt og ansvar å kle seg elegant og holde hjemmets omgivelser så hyggelige og vakre som mulig. Grunnen skulle være at soldaten eller offiseren skulle ha en så oppmuntrende og deilig opplevelse som overhodet mulig når han hadde permisjon. De vakre, innbydende omgivelsene i hjemmet ble fremhevet og understreket som så verdifulle fordi de ville være en kontrast til krigens redsler. Vakre omgivelser skulle gi mulighet for å komme seg, rekreative, og dette ble viktigere og tydeligere etter som krigens konsekvenser viste seg. Det blir mange forsider totalt på disse motejournalene som kom ut en gang i måneden. Fra 1. januar 1915 til 1. januar 1919 er det fire år, det gir 48 forsider. Mange er virkelig interessante objekter å studere. For det er også verd å merke seg at disse forsidenes også formidler melankoli, sorg og ensomhet. Desemberutgaven av Wiener Mode 1915 har en forside som viser et stort juletre, vi ser barn som går rundt det, men ingen voksne. Treet er pyntet med tyske og deres alliertes flagg. En forside som forteller lite om kvinnemote, men mye om tiden og stemningen. Den forteller om barn uten fedre og mødre som ikke hadde det så greit.

Motetegning – Kristines forbilder for egne tegninger

Fra slutten av 1700-tallet ble masseproduserte motebilder vanlige, det første motemagasinet The Lady's Magazine kom første gang ut i 1775, og hadde ved siden av tekst, moteillustrasjoner. Det ble lagt vekt på at illustrasjonene var vakre og detaljerte slik at drakter og kjoler ble nøyaktig formidlet, særlig nye detaljer. Motetegning hadde sin blomstringstid gjennom hele 1800-tallet og inn på 1900-tallet, men fra 1920-tallet får de tegnede moteplansjene konkurranse fra motefotografiet. Frankrike spilte hovedrollen innen utviklingen av moteplansjen på 1800-tallet, mens det ble flere motetegnere fra andre europeiske land og fra USA som kom med på 1900-tallet, og dermed fikk motetegningene et variert uttrykk.

På 1800-tallet regnes de tre søstrene Colin som viktige navn innen denne kunstsjangeren. Disse tre søstrene hadde en far som var kjent maler og han drev tegne- og malerskole hvor de tre døtrene hans også hadde vært elever. Dessuten fikk de nok litt ekstra veiledning og korrigerings hjemme. De tre het: Adèle Anaïs (1822-1899), Heloise (1825-1875) og Laure (1827-1878). De to eldste søstre arbeidet ikke bare med motetegning, men også med å illustrere bøker.

Moteplansjene som Paul Poiret fikk laget på begynnelsen av 1900-tallet, er kunstverk. Her er ikke benyttet

Krigen førte med seg lengsel mot fred og uskyldige fornøyelser som karneval, man drømte seg bort til tiden før krigen. Det kommer frem i illustrasjonen fra Wiener Mode 1. mars 1915 der sydamen lengter etter å sy karnevalskostymer i stedet for sykepleieruniformer. Mens Vogues forside desember 1917 viser nettopp noen som har kledd seg ut i tradisjonelle, vakre karnevalsdrakter.

sentralperspektiv, men motivet er holdt i flaten, der farger og mønstre får dominere. Moteplansjer har alltid gitt sterkt uttrykk for den tiden de har blitt til i. De har for mange vært vakre og dekorative bilder som en også kunne henge opp på veggen. Disse moteplansjene kan sees som starten på plakatkunsten som vokser fram på 1900-tallet.

Under første verdenskrig hadde tyske moteblader andre illustratører enn de franske. Siden tysk mote ikke har fått så stor oppmerksomhet i bøker om drakthistorie av franske, amerikanske eller engelske forfattere, har heller ikke tyske motetegnere fra disse årene blitt lagt merke til. I Berlin fantes et motehus i disse krigsårene som het Alfred-Marie og moteplagg

derfra ble ofte tegnet av Annie Offterdinger (1894-1987). Allerede fra 1915 bærer hennes motiv preg av påvirkning fra det modernistiske maleri, så vel av kubister som futurister.

For jenter var moteplansjene ofte utgangspunkt for kopiering og gøvelse i det å tegne, og skapte samtidig interesse for klær. Til å begynne med var det bare voksne menn og kvinner som ble vist med klær av siste mote. Det finnes moteplansjer som viser barneklær på slutten av 1780-årene, men egne motekolleksjoner for barn vises først fra 1850-1860-årene, og da blir barna ofte med i motebildet slik at både den voksne og barnet kan sees i det aller nyeste innen moten.

Matrosdresen

Matrosdresen blir ofte omtalt som det første moteplagget for barn. Den var spesielt designet med tanke på gutter da drakten ble sydd til dronning Victorias eldste sønn Edward av en av sjømennene om bord i den kongelige yacht i 1846. Matrosdresen hadde opprinnelig to hovedfarger, mørkeblå eller hvit, den hvite skulle brukes om sommeren, mens det mørkeblå som var i ullstoff var til vinterbruk. Det mest karakteristiske ved matrosdresen er den store firkantete kragen som ender i to bånd som knyttes i en sløyfe eller knute foran. Den hvite matrosdresen hadde pyntebånd i mørkeblått mens den mørkeblå hadde hvite bånd. Fra slutten av 1800-tallet og langt

Matroskragen endte i et bånd som ble knyttet som en sløyfe eller hang rett ned som et slips. Et slikt bånd eller smalt skjerv ble også brukt som viktig tilbehør i kvinne drakten på denne tiden. Det ligner på slipset og var et uttrykk for ønske om frigjøring fra den tradisjonelle kvinnerollen.

FOTOGRAF UKJENT/PRIVAT EIE

inn på 1900-tallet var matrosdressen brukt både som hverdagsplagg og festdrakt for barn, ikke bare for gutter, men også for jenter og da med skjørt i stedet for knebukser.

Men matrosdressen var ikke et vanlig barneplagg i alle lag av samfunnet. På Grünerløkka bodde familien Stang fra 1899. Far var kjøpmann og drev kolonial. Mor passet barn, stelte hus

Dagfinn Werenskiold og Kristine diskuterer arbeidet underveis. Det ferdige verket slik vi kan se det i dag måler 2.30x2.20m. Materialet er kvistfri furu og tykkelsen er 30 cm. Hvert relieff veier 1000 kg. Hver gang vi går inn gjennom borggården opp til Rådhuset, ser vi Kristine som Frigg. Hun står omgitt av blomster, planter og vekster som danner en frodig dekorativ bakgrunn for scenen. Friggs ansikt slik Kristine tolket henne, viser bekymring, men samtidig viljefasthet. Hun vil hindre at sønnen og gudenes yndling, Balder, skal dø.

FOTOGRAF UKJENT/PRIVAT EIE

og laget mat til familien og ansatte i butikken. Da den eldste sønnen begynte på Grünerløkka skole i 1907, ble han sendt på skolen i matrosdress og matroslue på hodet. Moren hans hadde utsikt til skolegården fra leiegården de bodde i. Derfra så hun at skolekameratene kastet hatten hans som en boomerang over skolegården, og rev i matroskragen. Da gikk hun rett ned i Thorvald Meyers gate og kjøpte en mørkeblå strikkegenser og en lue som var helt lik som de andre guttenes påkledning. Dermed ble det slutt på ertingen og plagingen. I dette miljøet var matrosdress forbundet med noe de «fine» hadde, og ikke noe

som en skulle vise seg i på skolen. Det forteller hvilken makt og utstråling klær kan ha selv i barnas verden.

Fra slutten av 1800-tallet blir matrosblusen også brukt av jenter og av unge damer, da gjerne i sammenheng med sommersport som for eksempel bading, spaserturer og tennis. Matrosblusen kan derfor sees i et kvinnefrigjøringsperspektiv, og var ikke bare som et barneplagg. Blusen ble brukt av unge piker som på klassebildet fra Vestheim skole, på s. 30, og av unge damer. Den ble også en del av gymnastikkdrakt for piker og unge damer da gymnastikk ble et skolefag i 1890-årene.

Kristine og Dagfin Werenskiold

Kristine hadde skolegang og utdanning langt utover det som var vanlig for piker på den tiden. Hun gikk på Tegneskolen, men drømte om å bli skuespiller. Teateret visste hun mye om, hun elsket å gå på forestillinger og skriver enkelte steder meget utførlig om sine opplevelser i teateret. Hun var som ganske ung modell for Emanuel Vigeland (1975-1948), og er malt som en av englene i Det gamle Vestre Krematoriet. Vi kan også se henne i Dagfin Werenskiolds (1892-1977) frise med motiver fra Eddadiktningen i Rådhusets Borggård. Her finner vi henne som modell for Frigg, Balders mor, som ber blomster og planter om å sverge på at de ikke skal skade Balder. Dagfin Werenskiold fikk oppdraget med utsmykning av borggården og opprinnelig skulle det være steinrelieffer. Men siden Dagfin Werenskiold var så glad i å arbeide i tre, ba han om å få utføre relieffene i tre. Han laget det første relieffet med Friggmotiv for å vise komiteen hvordan dette ville passe inn i borggården. Han arbeidet med dette relieffet uten assistenter eller noen form for hjelpemidler under den andre verdenskrig. Han sier selv om arbeidet: «*Med krigstid med Filipstad-eksplosjonen og besøk av 'kulturrådet' (nazistisk kulturråd som inspirerte arbeidets gang) og ellers alskens uro og spenning som følger i krigens spor, var det deilig å ha et slikt jevnt og koselig arbeid.*» Han brukte

åtte måneder på dette verket. Komiteen var meget fornøyd med arbeidet og relieffene ble gjennomført i tre i stedet for i stein. Kristine skal gjenskape en norrøn kvinnefigur og Dagfin Werenskiold hadde funnet ut at hun skulle ha på seg kvinnebunaden fra Rogaland. Den fikk hun faktisk av ham etter å ha avsluttet modelloppdraget. Werenskiold lar henne stå uten det blomstrete sjalet, bare et ensfarget sjal som hun har over skuldrene. Hun har et belte som kan gi assosiasjoner til brikkevevde bånd som ble brukt både i bronsealder og vikingtid og som ikke finnes i Rogalandsbunaden. Fra 1950-tallet var det Husfliden som kom til å selge kvinnebunaden fra Rogaland. Men denne bunaden er eldre og har antakelig blitt til gjennom det arbeidet som Einar Nordaker sto for på 1930-tallet. Han startet sin broderiforretning i 1936 der det var mulig å få kjøpt mønster og brodere selv eller kjøpe ferdig. Bunaden var blitt svært populær etter at Stavanger museum i 1927 hadde hatt en utstilling med gamle plagg og draktdeler, blant annet det blomstrete sjalet fra Løland. Det var flere broderiforretninger i Stavanger som fra slutten av 1920 tallet solgte mønsteret til bunaden. Et nytt mysterium er nå hvorfor Dagfin Werenskiold valgte akkurat denne bunaden. Et svar på det finner vi antakelig ikke. I rollen som den norrøne gudinnen Frigg er imidlertid Kristine fortsatt synlig for oss.

Førstelektor Kirsten Røvig Håberg har arbeidet med fagene kunsthistorie, tekstilhistorie, drakthistorie, museumsformidling og kunstformidling ved Høgskolen i Oslo og Akershus og ved Kunsthøgskolen i Oslo. Hun har skrevet flere lærebøker som «Den myke historien» og «Fra Skyggetanter til yrkeskvinner».

Kilder:

- Kristines tre dagbøker
Jenny Heradstveit: Særoppgave
Ewing, Elizabeth (1974): History of Twentieth Century Fashion. London : Batsford
Håberg, Kirsten Røvig (2002): Den myke historie. Vollen : Tell
Just, Carl (red. 1952): Rådhuset i Oslo, bind 2. Oslo : Aschehoug
Nicolson, Juliet (2009): The Great Silence, Britain from the Shadow of The First World War to the Dawn of the Jazz Age. New York : Grove Press
Seeling, Charlotte (2000): Mode designernes århundrede 1900 – 1999. Köln : Könemann
Laver, James (2010): Costume and Fashion. London : Thames & Hudson
Robinson, Julian (1987): The Fine Art of Fashion. Kensington, Australia : Bay- Books
Leksikon, oppslagsverk, katalog og motejournaler:
Hølaas, Odd (1945): Norge under Haakon VII 1905 -1945. Oslo : Cappelens forlag
Hol Haugen, Bjørn Sverre (red.2006): Norsk Bunadleksikon, Bind 2. Oslo : Damm & Søn
Rasche, Adelheid (red.): Wardrobes in War-time 1914 – 1918. Berlin :Kunstabibliothek Staatliche Museer zu Berlin
Fru Hiorts Magasin årgang 1917
Wiener Mode årgang 1914 og 1915